

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

VI. évfolyam

2009/4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Szente-Varga Mónika:

Az Európai Unió és Mexikó: Ki nevet a végén? 1

Nényei Judit:

Békefenntartók Zrt.? 15

Nagy Olga:

A turizmus hatása a fejlődő országok társadalmaira – Ladak példája 37

KÖNYVISMERTETÉS

Marton Péter: Nyugat-Szahara „béketámogató” szemmel

Besenyő János: Western Sahara 57

Impresszum

61

Szente-Varga Mónika:

Az Európai Unió és Mexikó: Ki nevet a végén?

2010-ben több latin-amerikai állam, közöttük Mexikó, bicentenáriumi ünnepségeket tart; a gyarmattartó spanyol korona elleni harcuk nyitányát, kétszáz éves függetlenségüket éltetik. Mexikó kétszeresen is ünnepelhet, hiszen a 2010-es év egyben a mexikói forradalom kitörésének centenáriuma. Az évfordulók összekötik a múltat és a jelent, ezért szembesítenek és köteleznek is, latin-amerikaiakat, mexikóiakat, európaiakat egyaránt, jobban megismerni és megérteni egymást. Jelen tanulmány az Európai Unió (EU) és Mexikó kapcsolatrendszerét vizsgálja Európa és Latin-Amerika relációján belül. Az elemzés a hatvanas évek kapcsolatfelvételeivel kezdődik, majd a hetvenes évek első generációs szerződése után a nyolcvanas éveket tárgyalja részletesebben. Három faktort emel ki: 1.) latin-amerikai gazdasági nyitás, 2.) az Európai Közösség (EK) szerepvállalása a közép-amerikai fegyveres konfliktusok rendezésében és 3.) Spanyolország és Portugália EK-tagsága, mint az évtizedben lezajlott szemléletváltás, és a növekvő európai érdeklődés alapvető tényezői.

Az elemzés elkészítésekor mind európai, mind latin-amerikai forrásokat használtam. Elsősorban uniós dokumentumokra, a mexikói Reforma napilap cikkeire, illetve a Külügyi Szemlében, és annak mexikói megfelelőjében, a Revista Mexicana de Política Exteriorban megjelent esszékre támaszkodtam.

2010-ben több latin-amerikai állam, közöttük Mexikó, bicentenáriumi ünnepségeket tart; a gyarmattartó spanyol korona elleni harcuk nyitányát, kétszáz éves függetlenségüket éltetik. Mexikó kétszeresen is ünnepelhet, hiszen a 2010-es év egyben a mexikói forradalom kitörésének centenáriuma. Az évfordulók összekötik a múltat és a jelent, ezért szembesítenek és köteleznek is, latin-amerikaiakat, mexikóiakat, európaiakat egyaránt, jobban megismerni és megérteni egymást. Jelen tanulmány az Európai Unió (EU) és Mexikó kapcsolatrendszerét vizsgálja Európa és Latin-Amerika relációján belül. Az elemzés a hatvanas évek

* Szente-Varga Mónika az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) történelem-angol szakon (2000), majd a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) modernkori történelem PhD programján (2005) végzett. 2005 és 2008 között Mexikóban oktatott az Universidad de las Américas, Puebla (UDLAP) és a Benemérita Universidad Autónoma de Puebla (BUAP) egyetemeken. A szerző doktori dolgozata *Migración húngara a México entre 1901 y 1950* (Magyar kivándorlás Mexikóba 1901 és 1950 között) címmel 2007-ben jelent meg Mexikóban magyar-mexikói (SZTE- BUAP) közös kiadásban.

kapcsolatfelvételeivel kezdődik, majd a hetvenes évek első generációs szerződése után a nyolcvanas éveket tárgyalja részletesebben. Három faktort emel ki: 1.) latin-amerikai gazdasági nyitás, 2.) az Európai Közösség (EK) szerepvállalása a közép-amerikai fegyveres konfliktusok rendezésében és 3.) Spanyolország és Portugália EK-tagsága, mint az évtizedben lezajlott szemléletváltozás, és a növekvő európai érdeklődés alapvető tényezői.

A fejezet a kilencvenes évek végéig követi Latin-Amerika és az EK majd az EU kapcsolatait, amelyeket a stratégiai partnerség 1999-es deklarációjával zár le. Bár a stratégiai partnerség a két *régió* különleges relációját mondta ki, az Unió kapcsolataiban szelektív, megkülönböztetett helyet foglal el például Mexikó. Mexikó és az EU privilegizált nexusát tárgyalja a következő fejezet, a már felvázolt Európa – Latin-Amerika kontextusban, a társulási szerződés aláírásáig. Ezután az utóbbi tíz év eseményei kerülnek elemzésre, különösen a kapcsolatok lazulásának okai, a közös elvárások, tervek és érdekek. Így érkezünk el a jövőbe, azaz a tanulmány végén az olvasó a várható kilátásokból kaphat ízelítőt.

Az elemzés elkészítésekor mind európai, mind latin-amerikai forrásokat felhasználtam. Elsősorban uniós dokumentumokra, a mexikói *Reforma* napilap cikkeire, illetve a *Külügyi Szemlében*, és annak mexikói megfelelőjében, a *Revista Mexicana de Política Exterior*-ben megjelent esszékre támaszkodtam.

Bár talán hajlamosak vagyunk Mexikót valami nagyon távoli, egzotikus országnak tartani, a mexikói-uniós és általánosságban a latin-amerikai és európai kapcsolat alakulása minket is érint, hiszen Magyarország EU-tag, tehát része ennek a kapcsolatrendszernek. Sőt, 2011-ben Magyarország az Unió soros elnöke lesz, s ebbe a ciklusba esik többek között a Latin-Amerikát képviselő Riói Csoport és az Európai Unió külügyminisztereinek találkozója, ami a két régió politikai vezetőinek egyik legrangosabb fóruma.

Európa és Latin-Amerika

Az Európai Unió elődje, az 1957-es Római Szerződéssel létrehozott Európai Gazdasági Közösség (EGK) és Latin-Amerika közötti első kapcsolatfelvételek szinte egyidősek az EGK születésével. „A hatvanas évek elejére a legtöbb latin-amerikai állam már rendelkezett a Közös Piachoz fűződő diplomáciai nexussal, [a Benelux Államokat, Németországot, Franciaországot és Olaszországot magába tömörítő] szervezet pedig 1962-ben nyitotta meg első latin-amerikai

delegációját, Santiago de Chilében”.¹ A gazdasági és kooperációs megállapodásokra egy évtizedet kellett várni. 1973-ban a csatlakozó Egyesült Királysággal, Írországgal és Dániával immár kilencfős Európai Közösség (EK) Uruguayjal írta alá az első keretszerződést, ezt követték a következő évben az Argentínával, Brazíliával és Paraguayjal kötött megállapodások. 1975-ben Mexikóra került a sor.

A várakozások ellenére a szerződések nem hoztak jelentős bővülést az EK és Latin-Amerika közötti árucseré-forgalomban, s általánosságban, a bilaterális gazdasági nexusban. Az igazi fordulópontot a nyolcvanas évek szemléletváltozása hozta, bár ez nem feltétlenül mutatkozik a korabeli kereskedelmi statisztikákban, mivel a változásnak be is kellett érnie.

Mi történt a nyolcvanas években? A zsákutcába fulladó importhelyettesítő gazdaságpolitika kudarca és az adósságproblémák miatt Latin-Amerikára egyre inkább jellemző lett a gazdasági liberalizáció. Ez a nyitás önmagában is nagyon fontos, érdemes azonban hangsúlyozni, hogy erre az EK felfigyelt, felfigyelhetett, hiszen a szubkontinenshez számos történelmi, kulturális és gazdasági szállal kötődő Spanyolország és Portugália 1986-ban lettek a Közösség tagjai, s külpolitikai prioritásaikat a szervezetbe is magukkal vitték.

A spanyol vezetés például ragaszkodott hozzá, hogy az ország csatlakozási szerződésében szerepeljen a Latin-Amerikával való kapcsolatok bővítésének szándéka az EK részéről. A *Közös szándéknyilatkozat a Latin-Amerika országaihoz fűződő kapcsolatok fejlesztéséről és elmélyítéséről* és *A Spanyol Királyság nyilatkozata Latin-Amerikáról* dokumentumok² révén a spanyol cél hivatalosan is manifesztálódott. „Spanyolország Európa Latin-Amerika tudata”,³ vallotta az ibér vezetés. Részéről tehát alapvető és hosszú távú feladatként jelent meg a két régió, Európa és Latin-Amerika közelítése, s ennek a szándéknak a nyomait magukon viselték az eddigi, s valószínűleg majd a 2010-es spanyol uniós elnökségi ciklus is.

Térjünk azonban vissza a nyolcvanas évekre. A közép-amerikai fegyveres konfliktusok (El Salvador, Nicaragua, Guatemala) békés rendezésére 1983-ban alakult meg Mexikó, Panama és Venezuela részvételével a panamai Contadora-szigeten a Contadora-csoport. Később ez tovább bővült, majd 1986-ban felvette a Riói Csoport nevet. Az EK jelentékeny kapcsolatokat épített ki és tart fenn vele. A nyolcvanas évek közép-amerikai válságainak tárgyalásos

¹ Judith Arrieta Munguía: „El diálogo político entre América Latina, el Caribe y la Unión Europea”. *Revista Mexicana de Relaciones Exteriores*, Vol. 16. No. 58. (1999), 16. o.

² Declaración Común de Intenciones relativa al desarrollo y la intensificación de las relaciones con los países de América Latina illetve Declaración del Reino España sobre América Latina. Szilágyi István: „Az Európai Unió és Latin-Amerika: biregionális stratégiai szövetség”. *Kültügyi Szemle*, Vol. 7. No. 3. (2008), 23. o.

³ José Escribano Úbeda-Portugués: *La dimensión europea de la política exterior española hacia América Latina. Política internacional de los primeros gobiernos socialistas*. Ed. Vision Net, 2005. 25. o.

rendezésében pedig a Közösség aktívan segédkezett. Mint Judith Arrieta Munguía kutató, Mexikó európai uniós állandó képviselőjének volt tisztviselője írja, „ez volt az első alkalom, hogy az EK-tagok de facto közös külpolitikát folytattak”.⁴

A kilencvenes évektől Latin-Amerika és az EK, majd a megalakuló EU kapcsolatai új koordináták közé kerültek. Megszűnt a bipoláris világrendszer, megszűnt a szovjet fenyegetés – amely korábban az európai integráció egyik mozgatórugója volt –, sőt megszűnt maga a Szovjetunió is. Latin-Amerika nem volt már többé ideológiai hadszíntér, az USA külpolitikai érdeklődése a szubkontinens iránt csökkent, s bizonyos ázsiai régiók kerültek a Fehér Ház figyelmének középpontjába. A hidegháború utáni multipoláris világban az EK/EU mint potenciális gazdasági-politikai-kulturális pólus jelent meg. Presztízse egyre nőtt, s természetesen ezzel a tagországoké is. A békés demokratikus átmenetet megvalósított, majd később EK/EU-taggá lett Spanyolország pedig különösen nagy vonzerővel bírt Latin-Amerikában.

Így alakult meg 1991-ben az Ibér-amerikai Nemzetek Közössége (CIN) Guadalajarában, Mexikóban, 19 latin-amerikai és 2 európai állam (Spanyolország és Portugália) részvételével. José María Aznar spanyol miniszterelnök egy CIN csúcsertekezleten, a kilencvenes évek közepén vetette fel először azt a gondolatot, hogy a latin-amerikai, karibi és európai uniós vezetők között rendszeres találkozókat kellene szervezni. Így, voltaképp spanyol kezdeményezésre került sor az EU, Latin-Amerika és a Karib-térség (LAKT) közötti első csúcsertekezletre 1999-ben Rió de Janeiróban. Itt mondták ki a máig érvényes stratégiai partnerséget. Ez elviekben a két *régió* különleges kapcsolatát jelenti a közös értékek és érdekek mentén, ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy az Unió kapcsolataiban szelektív, inkább alegységekre koncentrál, mint például a latin-amerikai szervezetek, és a fejlettebb, ún. kulcsországok. Ilyenek a Mercosur, a Riói Csoport, Chile és a továbbiakban részletesen tárgyalt Mexikó.

Európa és Mexikó

Mexikó és az Európai Gazdasági Közösség 1960-ban létesítettek diplomáciai kapcsolatokat, az első kétoldalú szerződésre, egy első generációs keretmegállapodásra, 1975-

⁴ Arrieta Munguía: i. m. 10. o.

ben került sor.⁵ A kétoldalú árucseré-forgalom azonban csak lassan növekedett, s mexikói deficitet mutatott. Változást a nyolcvanas évek hoztak, mármint abból a szempontból, hogy a kétoldalú kereskedelem mérlege Mexikónak lett pozitív, a forgalom viszont az évtized második felétől visszaesett.⁶ Részben ennek orvoslására jött létre újabb keretszerződés Mexikó és az EK között 1991-ben.⁷ Az alapvető indok azonban nem ez volt, hanem a Közösség növekvő érdeklődése a latin-amerikai szubkontinens iránt a spanyol és portugál csatlakozások okán, illetve konkrétan Mexikó felé, az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) közelgő aláírása miatt.

A NAFTA révén az EK termékek Mexikón keresztül Kanadába és az USA-ba is eljuthattak, tehát óriási piacot jelentett. Ugyanakkor az is cél volt, hogy a megállapodás miatt az EK ne kerüljön hátrányos helyzetbe a mexikói piacon az észak-amerikai vetélytársakkal szemben. Mexikói részről, az ország vezetése a gazdasági fejlődés érdekében kívánta a NAFTA-t, viszont talán mégis tartott attól egy kicsit, hogy a szabadkereskedelmi egyezmény nemcsak a gazdasági szálakat erősíti meg Mexikó és az Amerikai Egyesült Államok között, hanem a hagyományosnak mondható függő viszonyt is. A mexikói politika potenciális lavírozási lehetőséget a Közösséggel majd az Unióval ápolt szorosabb kapcsolatokról várt. Így mondhatjuk, hogy kapóra jött az európai érdeklődés.

1989-ben az EK nagyköveti szintű képviselőt nyitott Mexikóvárosban, 1993-ban Jacques Delors, az Európai Unió Bizottságának elnöke hivatalos látogatást tett Mexikóban, a koppenhágai csúcson pedig (szintén 1993-ban) különleges kapcsolatot, speciális közeledést javasolt Mexikó esetében.⁸ Mindez még a NAFTA életbe lépése előtt. Utána pedig már 1995-ben az Unió és Mexikó közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben kifejezték abbéli szándékukat, hogy kapcsolataikat bővíteni fogják. Ez természetesen újabb szerződést jelentett. Kérdéses volt azonban, hogy ennek aláírására mikor kerül sor, s milyen feltételeket tartalmaz majd. Különösen a mexikói vezetést sürgette az idő, hiszen az ország a kilencvenes évek derekán súlyos gazdasági válságba került. 1995-ben a mexikói GDP változása negatívba fordult, s

⁵ Érdemes megemlíteni, hogy Mexikót Európa másik fele is érdekelte, a KGST-vel ugyanazon évben – 1975. augusztus 13-án – írt alá együttműködési megállapodást. A KGST-vel való kapcsolatok szerves részét képezték az Echeverría-féle nyitásnak. Luis Echeverría elnöksége alatt Mexikó több mint 30 országgal vette fel, illetve rendezte a diplomáciai kapcsolatokat, köztük volt Albánia, Bulgária, Kína, az NDK, Románia, Vietnam és Magyarország is.

⁶ Chytil Mária: „Az Európai Unió és a Mexikói Egyesült Államok kapcsolatrendszere”. *EU Working Papers*, Vol. 7. No. 1-2. (2004) 51. o. Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Elektronikus Könyvtár. http://elib.kkf.hu/ewp_04/ewp_041-2_04.pdf, internetről letöltve 2009. szeptember 22-én.

⁷ Ezt Mexikó kétoldalú egyezményekkel egészítette ki: 1990-ben Spanyolországgal, 1992-ben Franciaországgal, 1994-ben Olaszországgal és 1996-ban Németországgal írt alá szerződéseket.

⁸ Rafael Velázquez Flores – Roberto Domínguez Rivera: „Relaciones México-Unión Europea: Una evaluación 2000-2004”. Secretaría de Relaciones Exteriores de México, Participación de las Organizaciones Sociales. <http://www.sre.gob.mx/uaos/.../09CEEUNAM/VelquezDomnguez.doc>, internetről letöltve 2009. szeptember 22-én.

csökkenése meghaladta a 6 %-ot, elszabadult az infláció (51 %-os becslés is akad),⁹ mintegy két millió munkahely szűnt meg.

Miközben a mexikói gazdaságot egy USA óriáshitel próbálta újjáéleszteni, Ernesto Zedillo elnök 1996 elején Európába utazott, hogy az uniós tagok közül támogatókat keressen. Járt a soros elnök Olaszországban, az Egyesült Királyságban, amely Mexikónak nemcsak jelentős import-export partnere, hanem fontos beruházó is, és természetesen Spanyolországban. A gazdasági partnerségi, politikai együttműködési és kooperációs egyezmény végül 1997-re készült el. Átfogó jellege miatt globális megállapodásként (Acuerdo Global) szokás emlegetni. Ezt követte 1999-ben a szabadkereskedelmi egyezmény, amely mint cél, már a globális megállapodásban szerepelt.

Az egyezmény eltérő ütemű nyitást írt elő, ezzel elismerve, ugyanakkor némileg kompenzálva is, az Európai Unió gazdasági fölényét. Az Unió kötelezettséget vállalt arra, hogy azonnali hatállyal (2001. július 1.) a mexikói ipari termékek 80%-nál eltörli a vámot, a maradék esetében pedig rövid, 2003-as határidő tűzött ki. Mexikó ugyanakkor csak az uniós ipari termékek kevesebb, mint 50%-át bocsátotta be vámentesen 2001-ben – az ipari termékek képezik az árucserre-forgalom döntő részét –, a maradékra pedig 2007-es határidőt kapott. A mezőgazdasági és halászati termékek esetében, mivel ez mindkét félnél érzékeny területeket is érintett, hosszabb átmenettel számoltak, s a teljes liberalizációt 2010-re tervezték. A szabadkereskedelmi egyezmény magába foglalta a szolgáltatások liberalizálását, kiterjedt az állami beszerzések területére, s természetesen hatással volt a külföldi tőkeberuházásokra is.

A szabadkereskedelmi egyezmény az első ilyen típusú megállapodás volt az Unió és egy latin-amerikai állam között. Hasonlóképp, nem volt még precedens globális szerződésre sem. Utóbbi ún. negyedik generációs megegyezésként szokás említeni. Hasonló társulási szerződést később, 2002-ben írt alá az Unió más latin-amerikai állammal.

Az utóbbi tíz év Latin-Amerika, az Európai Unió és Mexikó relációiban

Az utóbbi évtizedben kialakultak illetve konszolidálódtak az Európai Unió és Latin-Amerika közötti biregionális dialógus intézményesített formái. Ezek közül a legrangosabbnak az először 1999-ben Rió de Janeiróban, majd 2002 óta két évente megrendezésre kerülő EU-

⁹ Pólyi Csaba: „Mexikó és az Európai Unió intézményes kapcsolatai: eredmények és kihasználatlan lehetőségek” in: Fischer Ferenc (szerk.): *Iberoamericana Quinqueeclesiensis*, Vol. 1. (2003).
http://www.publikon.hu/application/essay/95_1.pdf, internetről letöltve 2009. szeptember 22-én.

LAKT találkozók számítanak. Minden második évben, amikor nincs EU-LAKT csúcs, az Európai Unió és a napjainkban már több mint 20 latin-amerikai tagországot számláló,¹⁰ éppen ezért a szubkontinens esetében reprezentatív Riói Csoport külügyminiszterei értekeznek. A párbeszéd szintén fontos fóruma lehet a jövőben, a 2006-os bécsi EU-LAKT találkozón létrehozott Európai – Latin-Amerikai Parlamenti Közgyűlés (EURO-LAT), amelynek egyik fő feladata az EU-LAKT tanácskozások témáinak előkészítése. Az EURO-LAT 150 tagot számlál, fele latin-amerikai, fele európai, utóbbiak közül 14 spanyol, tükrözve Spanyolország külpolitikai elkötelezettségét a szubkontinens iránt. Az EURO-LAT és az EU-LAKT munkáját és általánosságban a két régió közeledését segíthetik a latin-amerikai és európai társadalmi szervezetek rendszeres közös fórumai is, amelyek elsősorban az Unió kezdeményezésére jöttek létre, azzal a céllal, hogy a kapcsolatok ne csak felülről, hanem alulról is épülhessenek.

A kialakult és működő kommunikációs csatornák ellenére a stratégiai partnerség 1999-es deklarálása óta nem tapasztalható jelentősebb elmozdulás. Erre utal néhány uniós közlemény címe is: *Szorosabb partnerség az Európai Unió és Latin-Amerika között* (2005) és a legújabb: *Európai Unió – Latin-Amerika: globális szereplők partnersége* (2009).¹¹ Tehát nem jött új a stratégiai partnerség elve után, az ma is érvényesnek tekintendő, azonban egyre inkább tartalmát veszti, sőt a kritikusabbak szerint, ilyen például a kubai vezetés, máris egy üres fogalomról van szó.¹²

A kapcsolatok lazulása nagyrészt az Unió számlájára írandó. Az uniós vezetés már a kilencvenes évek második felétől, s különösen a XXI. század elején, a szervezet közvetlen környezetére figyelt, ezáltal Latin-Amerika háttérbe szorult. Az Unió történetének eddigi legnagyobb bővítését kellett előkészíteni, végrehajtani, s biztosítani az új tagállamok beilleszkedését. 2004-ben tíz, 2007-ben további két ország csatlakozott. Ez nem egyszerűsíthető le területi és népességbeli gyarapodásra, hiszen az EU-n belüli különbségek is jelentősen megnöttek. A kohézió illetve annak hiánya, komoly kihívás lett, miként az Európai Unió működőképességének megőrzése. Azért, hogy a szervezet irányítása ennyi tagállam mellett is hatékony tudjon maradni, szükség volt a korábbi intézményrendszer átalakítására. Sőt, ez a folyamat még most is zajlik. Mindezek befeléfordulást és az anyagi erőforrások átcsoportosítását eredményezték, ami nem segített az európai – latin-amerikai nexusnak. 1996 és 2003 között Latin-Amerika 3,48 milliárd eurós támogatást kapott az Uniótól, a 2007 és 2013

¹⁰ A Karib-térséget a szervezetben az 1973-ban alakult, ma már 15 tagú Caribbean Community (Caricom) egy-egy országa képviseli. Ez évente cserélődik.

¹¹ Eredeti angolul: *Stronger partnership between the European Union and Latin America* (2005) és *EU-Latin America: Global Players in Partnership* (2009). Az aktuális fordítást és a cikk további fordításait a szerző készítette.

¹² Ortutay L. Gyula: „Bolivár kardja járja be Latin-Amerikát?”. *Európai Tükör*, Vol. 11. No. 7–8. (2006), 28. o.

közötti időszakban azonban csak 2,48 milliárdról van szó, azt is Ázsiával kellene megosztania, panaszkodik a mexikói *Reforma* napilap.¹³ Az Unió természetesen igyekszik megnyugtatni a szubkontinentst: „Európát érdekli a régió. Téves és alaptalan az a felfogás, amely szerint az Unió túlságosan is elfoglalt saját bővítésével, közvetlen szomszédjaival, vagy a világ más tájain jelentkező problémákkal... A Bizottság szeretné megerősíteni, hogy a partnerség Latin-Amerikával nemcsak egyszerű frázis, hanem mindkét régiónak alapvető, aktuális és jövőbeli érdeke, azaz, szükségszerűség.”¹⁴

Közös érdekek – érdekközösségek

Közös érdek a világ multipolaritása, a biztonság, a nemzetközi szervezetek és jog hatékony működése, a környezetvédelem, a klímaváltozás negatív hatásainak mérséklése, a szervezett bűnözés elleni küzdelem – különös tekintettel a kábítószer-kereskedelemre és csempészetre –, a gazdasági növekedés fenntartása, a szegénység visszaszorítása, a nagyobb társadalmi kohézió, és még sorolhatnánk. Számos témát érintettünk, mégis ezek mind általános jellegűek, nemcsak az Unió és Latin-Amerika relációjában érvényesek, hanem az EU és más régiók, illetve Latin-Amerika és más régiók esetében is. Stratégiai partnerektől ugyanakkor elvárható, hogy olyan közös érdekeik is legyenek, amelyek kizárólag, vagy legalábbis elsősorban az ő kapcsolatukra jellemzők. Ilyenek az energia-kérdés és az cél, hogy az Amerikai Egyesült Államok befolyását csökkentsék.

Bár az Unió eredete energiával kapcsolatos szervezetekre vezethető vissza, mint az EUROATOM és az ESZAK (Európai Szén- és Acélközösség), az energiapolitika és az ellátás biztonsága csak mostanság, az orosz gázellátás akadozásával került a figyelem középpontjába. Nyilvánvaló lett, hogy az Unió keleti része (a 2004-es és 2007-es belépők többsége), részben pedig Német- és Olaszország is a Gazprom szállításaitól függnék. Utóbbiak viszont az orosz vezetés részéről politikai nyomásgyakoroló eszközként is felhasználtatnak. Az Uniónak természetesen alapvető célja az energiaellátás biztonságának a kialakítása, így az orosz forrás mellett alternatívákra van szüksége, s ezeket akár Latin-Amerikában is megtalálhatja, gondoljunk például Brazíliára vagy Mexikóra.

¹³ Inder Bugarin: „Reduce la UE ayuda a AL”. *Reforma*, 2008. szeptember 26. <http://www.reforma.com>.

¹⁴ European Commission (szerk.): *Stronger Partnership between the European Union and Latin America*, COM(2005)636 final. Office for Official Publications of the European Communities, 2006. 5. o.

Mexikó 2007-ben a világ 7. legnagyobb kőolaj-kitermelője volt, exportját tekintve a 13. Földgáz esetében a 16. illetve a 20. helyre sorolták be világviszonylatban.¹⁵ Mexikó, s általánosságban a latin-amerikai export esetében a földrajzi távolság tetemes, ez azonban egyre inkább áthidalható. Ráadásul a mexikói szállításoknak hagyománya is van: Spanyolország már legalább két évtizede a mexikói kőolaj második legnagyobb importőrje az Amerikai Egyesült Államok után. A Mexikóból érkező uniós importnak már most kb. egy ötöde energiahordozó.¹⁶ A jövőben az energia még inkább összekötő kapocs lehet az Európai Unió és Mexikó között már csak azért is, mivel Mexikó könnyebben kiaknázható lelőhelyei kimerülőben vannak, s új, mélytengeri fúrásokra lenne szüksége, hogy kitermelhesse a Mexikói-öbölben rejlő tartalékait, ennek feltételeit azonban belső erőforrásokból nem tudja előteremteni. Szüksége van tőkére, technológiára és szakemberekre. Az Amerikai Egyesült Államokból érkező ajánlatoktól a mexikói vezetés a hagyományos függés miatt idegenkedik, így a legesélyesebbek Japán, vagy esetleg, ha vállalkozik, az Unió.

A másik közös érdek, az Amerikai Egyesült Államok befolyásának csökkentése, Latin-Amerika esetében már a XIX. századtól fennálló cél. A szubkontinens az USA-tól való hagyományos gazdasági (és politikai) függését szeretné mérsékelni, illetve a nagyon távoli jövőben esetleg megszüntetni. A versengés az Amerikai Egyesült Államokkal, az USA pozíciójának visszaszorítására irányuló szándék, az Unió esetében viszont aránylag új keletű. Érdeemes visszaemlékezni arra, hogy az Unió egyik elődszervezete, az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet 1948-ban még az európai gazdaság talpra állítását célzó amerikai Marshall-segély szétosztására jött létre. A bipoláris világban az EGK és az EK az USA táborában foglalt helyet, a vetélytárs vagy nevezzük inkább ellenfélnek, a Szovjetunió volt. Az európai integráció egyik alapvető célja pedig a szovjet fenyegetettséggel szembeni biztonság megteremtése lett. A hidegháború lezárulása után természetesen az EU céljai is módosultak. A biztonság továbbra is prioritás, de nem feltétlenül kell az USA-hoz kötődnie, sőt fontos, hogy az USA-nak ne legyen hegemon szerepe a világban. Emellett új célként jelent meg egy „a jelenleginél versenyképesebb és dinamikusabb, tudásalapú gazdaság”¹⁷ megteremtése. Ennek az európai gazdaságnak a legfőbb vetélytársa jelenleg az Amerikai Egyesült Államok.

Mindezek miatt Latin-Amerikával közös érdek lehet az USA befolyás visszaszorítása. Ez az érdek azonban mégsem egyezik teljesen a régiók USA-hoz fűződő viszonya miatt. Az Amerikai Egyesült Államok – Latin-Amerika kapcsolat függőleges, azaz az USA van felül, a

¹⁵ Energy Information Administration: *Country Energy Profiles*.
<http://www.tonto.eua.doe.gov/country/index.cfm>, internetről letöltve 2009. október 4-én.

¹⁶ Velázquez Flores - Domínguez Rivera: i. m.

szubkontinens pedig alul, míg az USA - EU viszony egyre inkább horizontális dimenziót nyer, tehát nagyjából hasonló erejű szereplők. Részben az előbbiekből következik, hogy míg Latin-Amerikában gyakori a „jenki-fóbia”, és az USA-val való szembenállás egészen nyílt formákat is ölthet, addig az Unió számára nem lenne kívánatos az Amerikai Egyesült Államok pozíciójának túlságos meggyengülése, hiszen a versengés ellenére, alapvető gazdasági partnerek.

„Távol Istentől, közel az Amerikai Egyesült Államokhoz”, jellemezte országa helyzetét Porfirio Díaz mexikói elnök és diktátor több mint száz éve. A közös USA-mexikói határ, a szomszédság, Mexikót már régóta kiszolgáltatottá tette az Amerikai Egyesült Államok ambícióival szemben. Az ország történetében több észak-amerikai fegyveres invázió is akadt, gazdaságilag pedig az USA kiváltságos helyzetet élvez, Mexikó külkereskedelmének legkevesebb 80%-át bonyolította – és bonyolítja – az északi kolosszussal. Ez az aszimmetrikus viszony mégis elősegítette Mexikó és az EU kapcsolatát, mivel növelte a mexikói érdeklődést. A szorosabb európai kapcsolatoktól a mexikói vezetés ugyanis az első számú kereskedelmi partnertől, az Amerikai Egyesült Államoktól való függés lazulását várja.

Az Európai Unió számára Mexikó geostratégiai pozícióval rendelkező kulcsország. „Kulturális, politikai és fizikai híd Észak-Amerika és Latin-Amerika, s bizonyos mértékben az iparosodott és a feltörekvő gazdaságok között.”¹⁸ Jelentős potenciális piac, hiszen a világ 11. legnépesebb országa, több mint 107 millió lakossal;¹⁹ s a helyi gazdasági lehetőségeken túl,²⁰ a kétoldalú, mexikói-uniós szabadkereskedelmi egyezmény életbe lépése óta az EU bejuthat mindazon államokba és szervezetekbe, amelyekkel a mexikói vezetés korábban szabadkereskedelmi megállapodást írt alá. Ezek száma nem csekély: Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Japán, Izrael, Mercosur,²¹ EFTA, illetve több közép- és dél-amerikai állam, úgy mint Bolívia, Chile, Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras, Kolumbia, Nicaragua és Venezuela.

Mexikó így különleges helyzetet élvez az Európai Unió Latin-Amerika politikájában. Hasonlóképp Chile, amellyel az Unió szintén kötött kétoldalú, társulási szerződést. Ezen

¹⁷ Kende Tamás – Szűcs Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Complex, 2009. 45.o.

¹⁸ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: *Towards an EU-Mexico strategic Partnership*, COM(2008)0447final. 2008. július 15. 3. o.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52008D>, internetről letöltve 2009. október 11-én.

¹⁹ Carl Haub – Mary Mederios Kent: *Cuadro de datos de la población mundial*. Population Reference Bureau, 2008. 8. o.

²⁰ Az Európai Unió vezetése nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy az óriási belső különbségek miatt a mexikói felvevőpiac és vásárlóerő valójában kisebb annál, mint amire a lakosság lélekszámából következtetni lehetne. A nemzeti össztermék mindössze 4%-a jut a lakosság legszegényebb 10%-ra, 55,3%-a pedig a leggazdagabb 10%-ot gazdagítja tovább. Ugyanezen nemzeti össztermék ¼-e kerül nőkhöz, a ¾-e viszont férfiakhoz. [Az adatok az 1996-os évre vonatkoznak, forrásuk: Héctor Aguilar Camín: *La ceniza y la semilla*. Ediciones Cal y Arena, 2000. 56. o.]

államok ugyanakkor nem szívesen adnák fel privilegizált státuszukat, így az újabb, más latin-amerikai államokkal, al régiókkal vagy szervezetekkel kötendő megállapodásoknak inkább ellenére vannak. Általánosságban elmondható, hogy az EU és Latin-Amerika közeledését gátolja a szubkontinens növekvő megosztottsága. Érdekes itt az előbb említett különleges kapcsolattal bíró államokon kívül, a radikális vonalat képviselő ALBA (Alternativa Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América) tömörülésre is gondolni. Az indokok és célok a két esetben eltérnek, az eredmény viszont ugyanaz: a tárgyalásokon szinte lehetetlen közös latin-amerikai álláspontot kialakítani. Következésképp, nem szabad egyedül az Európai Uniót felelőssé tenni a biregionális nexus lazulásáért.

Gazdasági kapcsolatok a kilencvenes évektől a számok tükrében

A biregionális kereskedelmi forgalom 1990 és 2002 között több mint kétszeresére emelkedett,²² ugyanakkor 2002-ben a latin-amerikai és karibi országok importjának mindössze 10%-a származott az Európai Unióból, exportjuknak pedig csak 9%-a irányult az Unióba. Az EU esetében ezek az arányok még alacsonyabbak. Az EU exportjának 6%-át vette fel Latin-Amerika, míg az uniós importnak 5%-a érkezett a szubkontinensről.²³ 2002 és 2008 között a kereskedelmi forgalom, ingadozásokkal, de nőtt. Ha az utóbbi húsz év forgalmának változását, növekedését vennénk csak figyelembe, akár sikertörténetről is beszélhetnénk, kijózanítóak viszont az aránystatisztikák, amelyek nem mutatnak jelentős elmozdulást. Összességében tehát a két régió árucseré-kereskedelme meglepően alacsony és aszimmetrikus. Az Unió számára a latin-amerikai kereskedelem marginális, Latin-Amerika esetében viszont az Unió meghatározó tényező, hiszen a szubkontinens második legfontosabb kereskedelmi partnere, sőt Chile és a Mercosur esetében a legfontosabb.²⁴ Az Unió a szubkontinens legnagyobb befektetője. FDI

²¹ Dél-amerikai gazdasági szervezet, 1991-ben alakította Argentína, Brazília, Uruguay és Paraguay. Chile 1995-ben csatlakozott.

²² Balla László: „Latin-amerikai üzleti lehetőségek”. Elhangzott a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (BKIK) rendezvényén, 2008. november 19.

http://www.kereskedelmitagozat.bkik.hu/file.php?type=newsview&file_id=181, internetről letöltve 2009. szeptember 22-én.

²³ Eurostat: *Summits of Heads of State of the EU and the Latin American and Caribbean countries* (LAC). No. 57/2002.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY/PUBLIC/6-15052002-AP/EN/6-15052002-AP/EN.HTML>, internetről letöltve 2009. október 2-án.

²⁴ European Commission: *Bilateral Trade Relations, Latin America and the Caribbean*. http://www.ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/lac/index_en.htm, internetről letöltve 2009. október 2-án.

állománya 1996 és 2000 között meghatszorosozódott, 2000-ben elérte a 177 milliárd eurót.²⁵ 2006-ban pedig megközelítette a 400 milliárd eurót.²⁶ A latin-amerikai és karibi országok (donor-jellegű) támogatói közül is az EU áll az élen.

Ki nevet a végén?

A biregionális stratégiai partnerség kimondása óta tíz év telt el. Akkoriban, 1999-ben, a latin-amerikai és karibi államok nagyon bizakodtak, mára azonban észlelhetők a kiábrándultság jelei. A szubkontinensen az Európai Unió minta, egy sokak által irigyelt eszménykép, amelytől talán még többen csodát vártak: szociális kohézió kialakítását, a szegénység és a korrupció visszaszorítását, gazdasági fellendülést és demokratizálást. Az eredmények hiányát az uniós támogatás elégtelenségével, az Unió Európába fordulásával – lásd bővítés –magyarázzák a szubkontinensen, s akadnak, akik a kereskedelmi kapcsolatok jelenlegi formáit is hibáztatják, mondván azok az Uniót favorizálják. Ilyen vélemények még Mexikóban is hallhatók, bár az ország kiváltságos helyzetet élvez az Európai Unió és Latin-Amerika kapcsolatrendszerében. Jan Döhler és Gustavo Castro Soto mexikói kutatók²⁷ például úgy vélik, a szabadkereskedelmi egyezményrel csak az Unió nyert, Mexikónak pedig kifejezetten káros, mivel „az EU-Mexikó szabadkereskedelmi megállapodás csak tovább fogja mélyíteni az országban levő gazdasági, szociális, kulturális és környezeti egyenlőtlenségeket, amelyeket már így is kiélezett a NAFTA”.²⁸

Mexikó, és általánosságban Latin-Amerika megoldást szeretne. A 2004-es EU-LAKT csúcson a latin-amerikai elvárások aránylag szerények voltak. Hermann Aschentrupp, a mexikói külügyminisztérium munkatársa és az Európai Unió Tanulmányok Mexikói Szervezetének (Asociación Mexicana de Estudios sobre la Unión Europea) alelnöke például úgy nyilatkozott, hogy a guadalajarai tanácskozáson a cél Latin-Amerikát újra az európai érdeklődés radarjának hatósugarába helyezni.²⁹ Azóta, s az Unió eddigi legnagyobb bővítése óta, hat év telt el. A latin-amerikai türelem fogyatkozik, s nem kevesen a 2010-es évtől várnak

²⁵ Más becslések szerint 189,4 milliárd euro.

²⁶ Balla: i. m. és European Commission: *Bilateral Trade Relations, Latin America and the Caribbean*.

²⁷ Centro de Investigaciones Económicas y Políticas de Acción Comunitaria (CIEPAC), San Cristóbal, Chiapas, Mexikó.

²⁸ Jan Döhler – Gustavo Castro Soto: „México y la Unión Europea”. Otros Mundos A.C., de Chiapas, mexikói (chiapasi) civil szervezet.

<http://www.otrosmundoschiapas.org/analisis/MEXIUNEU.pdf>, internetről letöltve 2009. szeptember 22-én.

²⁹ Ariadna García: „Busca AL regresar al 'radar' europeo”. *Reforma*, Mexikó, 2004. május. 27. <http://www.reforma.com>.

eredményt. 2010 Mexikó és több más latin-amerikai ország függetlenségi harcának bicentenáriuma, a mexikói forradalom kitörésének 100. évfordulója. Megemlékezések, kulturális események, ünnepek kerülnek majd megrendezésre, s nyilvánvaló, hogy a világ egy kicsit jobban odafigyel majd a szubkontinensre, s különösen a kettős évfordulót ülő Mexikóra.

Nem lenne meglepő, ha a 2010-es spanyolországi EU-LAKT csúcson új közös nyilatkozat kerülne aláírásra az EU és Mexikó között, a kérdés viszont az, hogy a találkozó a szubkontinens egészének is tartogat-e valamit. Meglesz-e az ún. áttörés? A latin-amerikaiak általában bizakodóak, talán túlságosan is, bár reményeik elsősorban azon az egyébként valós felismerésen alapulnak, hogy az Unióban eddig is az ibér országok voltak a Latin-Amerika politika motorjai. Spanyolország, sőt önmagában az Unió sem tudja azonban orvosolni a szubkontinens alapvető gondjait, ebben Latin-Amerikának aktív szerepet kell vállalnia. Az Unió 2005-ös kommunikéje hangsúlyozza is, hogy a célok megvalósításához nélkülözhetetlen a folyamatos elkötelezettség, a kitartás és a küzdeni akarás *mindkét* fél részéről.³⁰ Segíts magadon, s az Unió is megsegít, mondhatnánk. Összességében valószínűsíthető, hogy a 2010-es találkozóról a latin-amerikai államok csalódottan fognak távozni. Nem kell feltétlenül nyílt szakításra gondolni, hiszen nem érdemes a térség legfontosabb tőkebefektetőjével és segélyezőjével összeveszni. Gazdasági és kereskedelmi téren azonban valószínű, hogy Latin-Amerika másfelé fordul. Ha a szubkontinens lenne a menyasszony, akkor a kiábrándult hölgy az Unió után bizonyosan más kérő után nézne, s vélhetőleg hamar meg is találná az újabb jelöltet, Ázsiát.³¹ Ázsia nem idegen Latin-Amerikának. A szubkontinens, főleg csendes-óceáni kijáráttal rendelkező országait régóta fűzik történelmi, kulturális és gazdasági szálak Ázsiához. Ezekben az országokban, eltérő mértékben bár, szintén volt ázsiai bevándorlás, s jelenleg is rendelkeznek ázsiai közösségekkel. A Mexikói Központi Nemzeti Levéltár (AGN), amely az 1926-os migrációs törvény által létrehozott regisztrációs rendszer kártyáit őrzi 1950-ig, így összesen mintegy 164.000 egyéni, a származási országok alapján csoportosított regiszterrel rendelkezik, ezek 16%-át, azaz több mint 26.000 bevándorlót tart számon ázsiai eredetűként. Többségük kínai.³² 1900 óta a kínaiak minden népszámlálási összesítésben szerepelnek, s a kínai közösség Mexikó legnépesebb külföldi kolóniái közé tartozik.

Mind Ázsia, mind Latin-Amerika feltörekvő régiók. A világpiacon vetélytársak lehetnek, ugyanakkor jobban is megérthetik egymást, mint egy úgymond fejlett a harmadik

³⁰ European Commission (szerk.): *Stronger Partnership between the European Union and Latin America*. 6. o.

³¹ Henry Kissinger elképzelésének analógiájára (USA menyasszony és kínai illetve szovjet kérők).

világbeli. Ráadásul az Ázsiával való kokettálás arra is jó, hogy nagyobb felajánlásokra, a latin-amerikai országoknak kedvezőbb feltételek kialakítására serkentse az Uniót. 2008 májusában például José Manuel Durão Barroso, az Európai Bizottság elnöke, hivatalos mexikói látogatást tett, s kétoldalú, EU-Mexikó stratégiai partnerséget javasolt, ami októbertől életbe is lépett. Az Uniónak érdemes sietnie, ha nem akar kiszorulni a mexikói piacról, hiszen az ázsiai országok jelenléte ott már most is tekintélyes. A 2008-as statisztikák azt mutatják, hogy Mexikó három legfontosabb importőre közül kettő ázsiai ország. Kína a mexikói import 7,1, Dél-Korea pedig 5,2%-át adta.³³

Ki nevet a végén? Jelenleg úgy tűnik, az Unió nem. Mexikó talán. Ázsia, s legfőképpen Kína, azonban már most is mosolyoghat.

³² María Elena Ota Mishima (szerk.): *Destino México. Un estudio de las migraciones asiáticas a México, siglos XIX y XX*. El Colegio de México, 1997. 14. o. alapján.

³³ Central Intelligence Agency: The World Factbook, Mexico.

<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mx.html>, internetről letöltve: 2009. szeptember 23-án.

Nényei Judit: Békefenntartók Zrt.?

A tanulmány a békefenntartás privatizálásának (rövid, mindössze 15-20 éves) múltját és lehetséges jövőjét elemzi, elsősorban kérdések formájában. Ezekre a kérdésekre azonban a választ csak a következő néhány év fogja megadni. Az olvasó azonban - míg a válaszokra vár(unk) - képet alkothat magának a katonai/biztonsági magánszektor (private military and security industry, PMSC) térnyerésének okairól az ezredforduló végén, különös tekintettel a privatizációs forradalom hatásáról a békeműveletekre (pld. ENSZ, EBESZ, OAU/AU missziók és a PMS vállalatok ezekben játszott harci támogató és kiszolgáló-támogató szerepe). A „Nyugat nélküli békefenntartás” okairól és súlyos következményeiről is szó esik, hiszen alig fordul elő, hogy a legjobban felszerelt és kiképzett állami haderőkből válogassák ki a műveletekben résztvevő kéksapkásokat.

Különböző elképzeléseket ismertetek a privatizált békefenntartás opcióiról és arról is, milyen alternatív megoldások képzelhetők el, ha a világszervezetek végleg elutasítják a magáncégek harci feladatkörben történő alkalmazását. Egy gyorsreagálású kontraktor kontingens (RRF) az ENSZ alkalmazásában több szakértő szerint hatékonyabb, könnyebben bevethető és olcsóbb lenne, mint egy hagyományos elképzelések szerint létrehozott RRF. A békefenntartás privatizálásának egyéb potenciális előnyeit és hátrányait, valamint a magáncégek befolyásának és alkalmazásának növeléséért lobbizó szervezet, az International Peace Operations Association (IPOA) javaslatát is bemutatom a tanulmányban.

„...egy erős és jó hírű katonai magánszektor javíthatja az ENSZ képességét, hogy gyorsabban és hatékonyabban reagáljon a válságokra.”(Jack Straw)¹

Elképzelhető egy olyan világ, amelyben az Egyesült Nemzetek „hivatásos” békefenntartóit a katonai/biztonsági magáncégek szerződéses alkalmazottai váltják fel? Lehetséges a békeműveletek, a missziók, a nemzetközi biztonsági törekvések magánkézbe adása? Legfőképpen azonban az a kérdés, kívánatos-e egy ilyen fejlemény? Kinek, kiknek állna

* Nényei Judit kutatási területe a magán katonai és katonai-biztonsági cégek, PhD fokozatát 1999-ben az ELTE Bölcsészkarán szerezte meg modern angol irodalomból. 2006-2009 között a Corvinus Egyetem BIGIS külügyi szakát végezte. Jelenleg a Honvédelmi Minisztériumban dolgozik referensként.

¹ „...a strong and reputable private military sector might have a role in enabling the UN to respond more rapidly and effectively to crises”, Jack Straw, brit külügyminiszter (jelenleg igazságügyminiszter), Green Paper Foreword, 2002.

érdekében az állami és nem állami szereplők közül, hogy „nemzetközi normává”, követendő példává váljon a békefenntartás privatizálása?

A fenti kérdések nem egy futurisztikus regény olvasása közben merültek fel, hanem az Egyesült Nemzetek Egyeteme Midday Forum-án elhangzott panelvitán.² Az ENSZ tisztségviselői egyre gyakrabban kerülnek szembe a *békefenntartás privatizálásának* opciójával – e tanulmány célja, hogy ezt a Magyarországon még igen kevésbé ismert jelenséget, illetve néhány jellegzetes vonását leírja,³ előnyeit és hátrányait, potenciális következményeit megvizsgálja. A katonai és biztonsági terület egészére kiterjedő privatizáció általános okainak rövid ismertetése után bemutatja azokat a békeművelet-specifikus tevékenységeket, amelyeket eddig végeztek a magánvállalatok – és azt is, amelyre képesek lennének. Szerepük növekedésének, amely részben a „Nyugat nélküli békefenntartás” következménye, szintén figyelmet szentel, és áttekint néhány olyan lehetőséget, amely az ENSZ békeműveletekre szakosodott szerveinek előbb-utóbb mérlegelnie kell (például egy privát készenléti gyorsreagálású erő létrehozását békeműveleti célokra). Két kiemelt példán keresztül összehasonlítja az ENSZ-csapatok és egy magánvállalat beavatkozását egy-egy afrikai országbeli polgárháborúba, és néhány, a nemzetközi médiában nagy visszhangot keltett visszaélést, bűncselekményt is megvizsgál.

Végső soron nincs semmi meglepő ebben a jelenségben, ha figyelembe vesszük azokat a folyamatokat, amelyek a katonai/biztonsági magánszektor (private military and security industry) térnyerésének kedveznek világszerte. E kedvező körülmények összhangjában a szakirodalom három, egymással összefüggő okot különböztet meg, amelyek további összetevőkre bonthatók:⁴

- A hidegháború és a status quo vége. Az állami haderők csökkentése következtében összesen hétmillió ember⁵ és nagy mennyiségű fegyver került „piacra”. A két szuperhatalom vetélkedésének befejezése után keletkezett hatalmi vákuumban fellángoltak az addig lappangó helyi ellentétek, instabillá váltak régiók. A fennálló konfliktusok privatizálódtak, megjelentek bennük (aktívan és passzívan egyaránt) a nem állami szereplők is.
- A hadviselés hagyományos formáinak megváltozása. A technikai háttér fejlődésének eredményeként olyan bonyolult fegyverrendszereket hoztak létre,

² Jean-Jacques Roche professzornak, a Higher Institute for Arms and Defense (Pantheon-Assas, Paris) igazgatójának 2009. február 19-én elhangzott előadása. (United Nations University's Midday Forum, New York).

³ A teljesség igénye nélkül, hiszen ahhoz egy sokkal részletesebb tanulmány lenne szükséges

⁴ Elsősorban Peter W. Singer, és Marina Caparini - Fred Schreier írásait kell megemlíteni (lásd a későbbi hivatkozások között)

⁵ Fred Schreier-Marina Caparini: "Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies." DCAF, *Occasional Paper* 6. 5. o.

illetve építettek ki (hadiipari cégek bevonásával), amelyek, bár csökkentették a tényleges harci feladatot ellátó csapatok létszámát, üzemeltetésükhöz és karbantartásukhoz különleges szakértelmet igényeltek. Egyszerűbb lett a fegyverrendszerekkel együtt civil kezelőszemélyzetet is bérelni.

Ugyanakkor elmosódik a civilek és katonák közötti hagyományos megkülönböztetés – a civil lakosság és a segélyszervezetek civil alkalmazottai egyre inkább alapvető célponttá válnak, mind a terroristák, mind a félkatonai szervezetek, fegyveres csoportok számára. A válságövezetekben a fegyverek tömeges elterjedését nem lehetett megakadályozni, bárki könnyen juthat fegyverhez, akár automata gépkarabélyhoz is (a transznacionális fegyvercsempészet is felvirágzott a múlt század kilencvenes éveinek elején).

- A privatizációs forradalom és az outsourcing tevékenység elterjedése. A közszférából minél több állami funkciót igyekezett kiszervezni az éppen teret nyerő neoliberális politika az állam szerepének „karcsúsítása” érdekében – megjelent a piac ezen a területen is.

Mindeme tényezők a *katonai szolgáltatóipar* megjelenéséhez és gyors fejlődéséhez vezettek.

Milyen békeműveleti szolgáltatásokra szakosodtak az elmúlt húsz évben a katonai és biztonsági magáncégek?

A privatizációs forradalom hullámai elérték a nemzetközi békeműveletek területét is. Az elmúlt húsz év során egyre több ENSZ, EBESZ és OAU/AU misszióban vették és veszik most is igénybe azokat a szolgáltatásokat, amelyeket katonai és biztonsági magáncégek (private military and security companies, PMSCs) biztosítottak.

Az 1990-es években a Defense Systems Ltd. (DSL) gondoskodott az ENSZ misszió biztonságáról a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Angolában. A bosznia-hercegovinai UNPROFOR (United Nations Protection Force) számára pedig harci támogató tevékenységet végzett.⁶ A DSL egyébként kulcsszereplő a személyi és vagyonvédelemben több ENSZ

⁶ James Wither: „Privatized Peace-Keeping and Enforcement: PMCs in Direct Combat Roles” in: *Expeditionary Forces for Post Modern Europe: Will European Military Weakness Provide An Opportunity for the new Condottieri?* Conflict Studies Research Center, 2005. január. 6. o.

humanitárius szervezetnél, többek között a Gyermekalapnál (UNICEF) és a Világélelmezési Programnál (WHO).

Kelet-Timorban a DynCorp nyújtott logisztikai támogatást az ENSZ-nek, miközben a dél-afrikai KwaZulu Natal Security és az Empower Loss Control Services helyi hírszerzési feladatokat látott el.⁷

Aknamentesítésre gyakorlatilag valamennyi ENSZ művelet során az utóbbi néhány évben olyan magánvállalatokat szerződtek, mint az ArmorGroup és a Ronco (mindkettő a Group 4 Securicor leányvállalata), illetve a Saracen. A DynCorp cég az USA külügyminisztérium egyik szerződéses ügyfele és „haszonélvezője” az aknamentesítési programoknak.⁸

A Brown and Root cég, az amerikai kormány egyik legfőbb ellátó cége, több mint 1 milliárd USD értékű, öt évre szóló szerződést nyert az amerikai csapatok ellátására Koszovóban. Mindennapos gyakorlattá vált a rendőri feladatok kiszervezése a magánszektorba, példa rá a UN International Police Task Force Boszniában és Hercegovinában.⁹

A Pacific Architects and Engineers a logisztika terén biztosította az ECOWAS Monitoring Csoportjának misszióit 1999-ben Libériában (mielőtt az ECOWAS az ENSZ-nek átengedte a terepet) és Sierra Leone-ban.¹⁰ A libériai beavatkozás jelentős sikerként könyvelhető el, amely nagyrészt a magáncégek eszközeinek és technikai fölényének köszönhető. Az Afrikai Unió missziójának szudáni küldetéséhez (African Union Mission in Sudan, AMIS, 2004-7), amely elsősorban a nyugati, Darfurt is magában foglaló régióra terjedt ki, a magáncégek helikopter-támogatással, speciális járművek beszerzésével, egészségügyi és logisztikai támogatással járultak hozzá.¹¹

A felsorolt tevékenységeken kívül meg kell említeni azokat a programokat is, amelyek a békemissziókat előkészítik, és a békefenntartókat kiképezik (Operation Focused Relief, Africa Crisis Response Initiative, ennek utódja, az Africa Contingency Operations Training and

⁷ David Isenberg: „Outsourcing Peacekeeping”, in: *United Press International*, 2009. február 27. http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=10017, internetről letöltve: 2009. április 7.

⁸ Uo.

⁹ Alapvetően a következő rendőri feladatok kiszervezéséről van szó: a helyi jog- és rendfenntartó erők monitorozása, hogy biztosítsák az egyezményeknek megfelelő módon történő „munkavégzést”. A helyi rendőri erők kiképzése, szabad és tisztességes választások biztosításának elősegítése, a helyi rendfenntartó erők reformját szolgáló programok támogatása, emberi jogi sérelmek kivizsgálása (általában monitorozás során), segítségnyújtás az intézmények létrehozásában, főleg a jogérvényesítés terén.

¹⁰ Isenberg: „Outsourcing Peacekeeping”.

¹¹ Jayce Newton: „Can Private Military Firms Play a Role in Darfur?” in: *International Affairs Review*, 2008. október 24., <http://www.iar-gwu.org/node/25>, letöltve: 2009. augusztus 11.

Assistance, vagy újabban a Global Peace Operations Initiative), – ezekben a magáncégek nagy szerepet játszottak.

Harci feladatokra azonban nem, vagy csak igen ritkán szerződtek kontraktorokat, vagyis a magáncégek szerződéses alkalmazottait.¹² A dél-afrikai Executive Outcomes és utódja, a Sandline International cégek a legismertebbek, amelyek támadóharcban vettek részt; ezek megszűnésével¹³ jelenleg nincs a piacon olyan katonai és biztonsági magáncég, amely – hivatalosan – felvenné a kínált szolgáltatások spektrumába a harci tevékenységet.

1998-ban az amerikai kormány a DynCorp International nevű vállalatot szerződtette az amerikai kontingens biztosítására az EBESZ misszióban, hogy ellenőrizze a szerb erők visszavonulását Koszovóból a NATO intervenciót megelőzően. Azért őket alkalmazták, mert a kormány nem akarta saját csapatait fegyvertelenül konfliktushelyzetbe küldeni – egy magáncéget felhasználni erre a célra sokkal kisebb politikai kockázatot jelentett. Bár a DynCorp emberei fegyvertelenek voltak, ez volt az első alkalom, hogy egy amerikai céget alkalmaztak harci területen; ebből több elemző és kommentátor azt a következtetést vonta le, hogy az Egyesült Államok nem veszi komolyan kötelezettségeit és igyekszik eltávolodni a művelettől. Az előbb említett angolai beavatkozás során az ENSZ missziót támogató DSL már fegyvert használt, a DynCorp alkalmazottak pedig Kelet-Timorban – Koszovóval ellentétben – nem voltak fegyvertelenek.

Gyakran kerülnek a kontraktorok olyan helyzetbe, amikor a harci támogató és kiszolgáló-támogató tevékenységet, amelyre a magáncégeket szerződtették, nehéz elkülöníteni a tényleges harci feladatoktól – az előbb említett DSL emberei az UNPROFOR misszió támogatása során például páncélozott személyszállítókat vezettek és a készleteket és utánpótlást jelentős kézfegyver és tüzérségi tűz alatt kellett a bázisokra szállítaniuk – mindezt civil alkalmazottként.

A kéksisakosok munkáját logisztikai és egyéb tevékenységek biztosításával segíteni, biztonságukról gondoskodni nem jelenti azt, hogy egy katonai-biztonsági magáncég maga végzi a békefenntartást és egyéb békeműveleteket az ENSZ vagy más elismert nemzetközi szervezet jóváhagyásával, hiszen önálló mandátummal nem rendelkezhet – ennek elfogadása és a Biztonsági Tanácsban erről konszenzus kialakítása már politikai nehézségekbe ütközne.

¹² A „kontraktor” elnevezést egyébként kettős értelemben használják a szakirodalomban és a médiában egyaránt: egyrészt a magánvállalatokat értik alatta, amelyek állami szervezetektől, pl. az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumától vagy a Külügyminisztériumtól bizonyos feladatok ellátására meghatározott időre szóló szerződéseket kapnak, másrészt ezen cégek alkalmazottait is gyakran ezzel a névvel illetik.

¹³ Az Executive Outcomes 1999-ben, a Sandline International 2004-ben szűnt meg.

Ugyanakkor komoly mérlegelés tárgya volt a Brahimi-jelentés¹⁴ óta már nemegyszer, hogy a szerződéses alkalmazottakat nemcsak harci támogató vagy kiszolgáló-támogató feladatokra használják, hanem *fegyveres szolgálatot* teljesítsenek a békeműveletekben. 1998-ban Kofi Annan az ENSZ békefenntartó műveletek vezetőjeként úgy gondolta, hogy „...a világ még nem készült fel arra, hogy privatizálja a békét”. Évekkel később azonban, mint ENSZ főtitkár, már más véleményen volt a békeműveletekkel szemben: „Ha tömegmészárlással kerülünk szembe... [a magáncégek] olyan opciót képviselnek, amelyről nem mondhatunk le”.¹⁵ Ez a megváltozott attitűd a magánszektor iránt megjelent a politikai és a tudományos retorikában is – egyre több szakértő megfontolásra érdemes lehetőségként említi a békeműveletek privatizálását.¹⁶

Ehhez kapcsolódóan érdemes felidézni Kofi Annan elkeseredett kísérletét a ruandai népiirtás legsötétebb időszakában. Bevethető csapatok hiányában a DSL-hez akart fordulni, hiszen az ENSZ *Standby Arrangements System* akkori 19 részes állama közül egy sem volt hajlandó katonai erővel is támogatni a beavatkozást.¹⁷ Az Executive Outcomes (EO) vállalattal is kapcsolatba lépett a ruandai válság kései szakaszában, mérlegelve egy lehetséges beavatkozás esélyeit. A cégek szolgáltatásait végül nem vette igénybe az ENSZ, bár az EO előzetes becslése szerint mintegy 200 ezer életet mentettek volna meg 1500 fős biztonsági személyzet telepítésével, összesen 100 millió USD költség ellenében. A döntéshozók azonban nem tudtak megegyezésre jutni arról, ki viselje ezeket a költségeket.¹⁸

¹⁴ Lakhdar Brahimi: *Report of the Panel on United Nations Peacekeeping*, New York: United Nations, 2000.

¹⁵ ‘the world may not be ready to privatise peace.’ ‘In the face of mass murder... [PMFs (Private Military Firms) are] an option that cannot be relinquished.’ Idézi: Richard Stephen Lappin: “Peace at What Price? The Uncertain Costs of Privatised Peace Support Operations”. *Centre for Peace Research and Strategic Studies*, Vol. 79. (2007), 6. o. <http://soc.kuleuven.be/iieb/CPRS/>, internetről letöltve: 2009. július 10.

¹⁶ Ld. pl. Malcolm Patterson (l. 9. o.), Doug Brooks, újabban David Isenberg is.

¹⁷ UN Standby Arrangements System (UNSAS): ENSZ Készenléti Megállapodások Rendszere: a tagállamok azon feltételekhez kötött kötelezettségvállalásán alapul, hogy meghatározott időn belül (7, 15, illetve 30 nap) az ENSZ békeműveleteihez rendelkezésre bocsátanak bizonyos forrásokat, amelyek lehetnek katonai alakulatok, speciális (civil és katonai) személyzet, szolgáltatások, felszerelés, illetve anyagi javak. Ezek a források készenléti állapotban várakoznak a donor országokban és szükség esetén a BT által adott mandátumnak megfelelően (kizárólag békeműveletekhez) bevethetők és felhasználhatók.

¹⁸ Kofi Annan ENSZ főtitkár 1998 júniusában jelezte, hogy fontolóra vette egy magáncég bevetésének lehetőségét a harcolók és menekültek szétválasztásának érdekében a ruandai menekülttáborokban, de úgy érezte, a világ még nincs felkészülve a béke privatizálására. (A Főtitkár 1998. június 26-án elhangzott beszéde a brit Ditchley Parkban,

A magánszektor növekvő szerepe a békeműveletekben

A nyugati országok, ideértve a NATO országokat is, egyre inkább vonakodnak saját csapataikkal támogatni a békeműveleteket az afrikai kontinensen és egyéb válságövezetekben. Ez a „Nyugat nélküli békefenntartás” betudható az egyéb irányú katonai elkötelezettségeiknek, például Irakban és Afganisztánban, illetve az általános „terror elleni háború” (global war on terror - GWOT) erőforrásigényeinek. Az okok között lehet említeni a korábban már említett haderőcsökkentést, amely számos nyugati hadseregben az 50%-ot is elérte (a haderő csökkentése hatással van a felajánlható csapatok számára és képességeire is); vagy ehhez kapcsolódóan azt, hogy a korábbi gyarmattartó államok a hidegháború fenyegetése nélkül kevésbé voltak érdekeltek korábbi gyarmataik stabilizálásában.

A „visszafogottság” terén az utóbbi húsz évben ismét az Egyesült Államok mutat példát, amely katonai erejével nem, vagy elenyésző mértékben járul hozzá az ENSZ békefenntartó műveleteihez. Miután Szomáliában 18 amerikai katonát megöltek és egyikük testét Mogadishu utcáin végigvonszolták (Black Hawk Down-incidens, 1993), az esetnek és az Amerika-szerte kifejezésre juttatott felháborodásnak köszönhetően a Clinton-adminisztrációtól kezdve csökkent az Egyesült Államok külföldi szerepvállalása – a békefenntartó missziókban is. Persze egyéb okok is közrejátszottak ebben, például az Egyesült Államok kétségei az ENSZ (és az ENSZ-„haderő”) szerepével kapcsolatban, illetve vonakodása az iránt, hogy fegyveres erejét mások parancsnoksága alá helyezze.

A fentiekből következik, hogy a jelenlegi összetett békeműveletekhez a nyugati országok mindössze politikailag és anyagilag járulnak hozzá (az Egyesült Államok újabban az anyagi hozzájárulást is szabotálja, ld. a 15 legnagyobb adós ENSZ tagállam adósságát bemutató táblázatot az alábbiakban); a 90-es évek első felétől eltekintve soha nem fordult elő, hogy a legfejlettebb és legjobban felszerelt állami haderőkből válogassák ki a műveletekben ténylegesen résztvevő kéksisakosokat. Amennyiben ez elkerülhetetlen, korlátozott katonai és egyéb nemzeti forrásokat telepítenek korlátozott időre, saját nemzeti parancsnokság alatt és „hibrid” műveletek keretében. Ez a hozzáállás gyakran akadályozta a békeműveletek hatékonyságát, vagy meghosszabbította azokat – elsősorban Afrikában.

A Nyugat háttérben maradásának eredményeként a békeműveletekhez rendelkezésre bocsátott csapatok olyan országokból jönnek, amelyek alacsony katonai költségvetése és

SG/SM/6613. sz. sajtóközlemény, idézi Fred Schreier-Marina Caparini: "Privatising Security: Law, Practice and

expedíciós képességeinek hiánya meggátolja őket abban, hogy megfelelően felszerelt és a szükséges utánpótlással és anyagi forrásokkal rendelkező békefenntartókat küldjenek. Ez a békeműveletek hatékonyságának csökkenéséhez vezet. A fejlődő országok haderői például nincsenek birtokában a nehéz légi és tengeri szállítási képességeknek (heavy air- and sealift capabilities), amelyek szükségesek nagy távolságra történő katonai műveletek mozgatásához és logisztikai biztosításához. Gyakorlatilag minden második békefenntartó misszió kudarcba fullad, ami ijesztő arány.¹⁹ Ráadásul az a jelenség, hogy a fejlett nyugati országok (amennyiben egyáltalán hozzájárulnak a misszióhoz), bár a műveletek kidolgozását maguknak tartják fenn, a fejlődőkre hagyják a tényleges végrehajtást a műveleti terepen, ahhoz vezethet, hogy ez utóbbiak is egyre csökkenő intenzitással vállalnak részt feladatukat.²⁰

Ha a büntetés-végrehajtási intézményektől az egészségügyig mindent privatizálnak, akkor miért ne lehetne hatékonyabban bevonni a békefenntartásba a magánszektor? Talán sosem volt időszerűbb feltenni ezt kérdést, mint az ezredforduló után. Több elképzelés is született arról, hogyan lehetne a legcélszerűbben alkalmazni a magánvállalatokat a békeműveletek végrehajtása során. Az ENSZ-nek tapasztalt katonákra van szüksége, hogy megfeleljen a békefenntartó csapatok iránt támasztott egyre növekvő igényeknek, de ritkán képes rávenni az államokat (főleg a nagyhatalmakat), hogy katonailag is elkötelezzék magukat.²¹ Megoldás lehet egy katonai magáncég (PMC) szerződtetése (afféle ENSZ gyorsreagálású erőként), hogy stabilizálja a helyzetet, amíg a „hivatalos” békefenntartókat nem tudják telepíteni – ami rendszerint hosszú folyamat, hiszen az ENSZ békeműveletek egyik hagyományos problémája, hogy a Biztonsági Tanácsban nehezen alakítható ki konszenzus.

A katonai szolgáltatóipar képes ilyen feladatok végrehajtására, hiszen a cégek alkalmazottainak jelentős hányada korábban hivatásos katona volt. P. W. Singer is hasonló megoldást javasol, bár egyéb elképzeléseket is megvalósíthatónak tart, például helyszínek, konvojok és segélycsoportok biztosításának magánkézbe adását, sőt, akár egy teljes békeművelet végrehajtásának kiszervezését a biztonság helyreállításáig (ezután pedig a

Governance of Private Military and Security Companies”. DCAF, *Occasional Paper 6*. (2005), 132. o.)

¹⁹ Doug Brooks és Gaurav Laroia: „Privatised Peacekeeping”. *The National Interest*, Summer 2005, 1. o. Malcolm Patterson: „A Corporate Alternative to United Nations *ad hoc* Military Deployments”. *Journal of Conflict and Security Law*, Vol. 13. No. 2. (2008), 215-232 o.

²⁰ Lehoczki Bernadett: A fejlődő államok részvétele az ENSZ békefenntartó tevékenységében – különös tekintettel Pakisztánra. In: *Kül-Világ*, I. évfolyam 2004/3 szám, 17. o.

²¹ David Isenberg: „Dogs of War: Blue helmets and bottom lines”. *The Combat Operator*, 2009. március 1. <http://combatoperator.com/blog/2009/03/01/dogs-of-war-blue-helmets-and-bottom-lines/>, internetről letöltve: 2009. május 23.

reguláris csapatok vennék át az ellenőrzést).²² James Paul, a Global Policy Forum igazgatója arra figyelmeztet, hogy a kontraktorok növekvő arányú alkalmazása veszélyes tendencia, inkább a békefenntartók anyagi támogatására és megfelelő kiképzésére kellene a világnak koncentrálnia.²³ Ha azonban az ENSZ egyre inkább csak a magáncégek bevonásával tudja ezt megvalósítani, újra kellene gondolni azt a kérdést, hogy a békeműveletekben a cél csakugyan szentesíti-e az eszközt. Amennyiben a válasz egyértelmű elutasítás, érdemes felmérni, hogy:

Milyen alternatívája lehet a békeműveletek privatizálásának?

A konfliktushelyzetbe került államok más kormányokat kérhetnek fel tanácsadásra, hogy csapataikat megszervezzék és kiképezzék. A brit katonai tanácsadó és kiképző csoportok²⁴ ezt a szerepet töltötték be minden SADC²⁵ országban, kivéve Angolát. A csoportok jogi helyzetét egy, a csapatok jogállását szabályozó egyezményben (Status of Forces Agreement, SOFA) rögzítenék, de alapvetően azon ország kormányának, törvényeinek lennének alávetve, ahol tevékenykednek.²⁶

Másik lehetőség lenne egyfajta ENSZ gyorsreagálású erők bevetése válságos, illetve válsággal fenyegető helyzetekben. Az Afrikai Unióban is terveznek létrehozni egy afrikai békeműveleti erőt, de még nem született konszenzus a különböző javaslatokról.

A tiltakozások és ellenérvek alapja megszűnne, ha a magáncégek hivatalosan is megjelenének a szervezeti struktúrákban, következésképpen azok fennhatósága és ellenőrzése alatt működnének, mint például a Dél-afrikai Nemzetvédelmi Erők, vagy az ENSZ Békefenntartó Műveletek Főosztálya.²⁷ Ennek az elképzelésnek egy másik változata szerint egy non-profit magáncég létrehozása lenne a cél (a konkrét javaslat a Global Security Partnership Project-től ered), amely egy 5000 fős adatbázist állítana össze volt katonákból, akik vállalnák, hogy ENSZ napidíjért dolgozzanak műveleti területen, egy kétszáz katonából álló kontingens pedig rövid időn belül bevethető lenne, amely azonban nem kéksapkásokból, hanem civilekből

²² P. W. Singer: "Peacekeepers, Inc." *Policy Review*, No. 119. (2003. június/július), 2-3. o. http://www.brookings.edu/articles/2003/06usmilitary_singer.aspx, internetről letöltve: 2008. november 11.

²³ A Global Policy Forum független think tank, az ENSZ alapvető irányelveinek megvalósítását monitorozza. Haider Rizvi: „Peacekeepers-for-Hire? Not so Fast, Critics Warn”, *Inter Press Service*, 2009. március 30. <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=46319>, internetről letöltve: 2009. május 13.

²⁴ Military Advisory and Training Teams, MATTs.

²⁵ Dél-afrikai Fejlesztési Közösség – South African Development Community.

²⁶ A különböző SOFA-k meghatározzák a fogadó ország jogi lehetőségeit a területén állomásozó külföldi katonai személyzettel, azok felelősségre vonásával kapcsolatban.

(leszerelt katonákból, specialistákból) állna. Ezzel a javaslattal az ENSZ Kofi Annan főtitkár indítványára 2003 november elején foglalkozott, és felállított egy 16 tagú vizsgálóbizottságot a katonai és biztonsági magáncégek alkalmazási lehetőségeinek tanulmányozására.²⁸

Az AU és az ENSZ megelőző lépések alkalmazásával kiválthatná az erő alkalmazását, még mielőtt a konfliktushelyzetek válságba torkollnának. Az akarat hiánya, a cselekvést megelőző túl hosszú várakozás idézi elő azt a helyzetet, amikor a kétségbeesett kormányok nem látnak más választási lehetőséget, csak a zsoldosok vagy magáncégek szerződését (akár azért is, mert előzőleg elutasították a nemzetközi erők telepítését az ország területére).

A hatékonyság növelése érdekében az ENSZ-nek alapvetően meg kell változtatnia a békeműveletek megszervezését. A gyorsreagálású erőkben nincs semmi újdonság, hiszen Boutros Boutros-Ghali főtitkár az „Agenda for Peace” jelentésben már 1992-ben javasolta egy ENSZ készenléti katonai erő létrehozását.

Kontraktorokból békeműveleti készenléti gyorsreagálású erő?

Darren M. Garnier, a kanadai Department of National Defense parancsnoka megállapítja, hogy amennyiben egy készenléti gyorsreagálású erők kialakításához katonai-biztonsági magáncégeket vesznek igénybe, akkor szigorú ENSZ felügyelet kell a toborzás, kiképzés és a vezetési színvonal terén.²⁹ A békeműveletekből profitáló magánszektor koncepciója forradalmasíthatja e műveletek természetét. Ahhoz, hogy az ENSZ kihasználja egy gyors és rugalmas PMSC lehetőségét, a jelenlegi helyett olyan intézménnyé kell átalakulnia, amely jobban képviseli az államok nemzetközi hatalmi struktúrájának drámai átrendeződését. Ennek előnye többek között az lenne, hogy megszűnne az Egyesült Államok, mint „nemzetközi rendőr” kényszerű szerepe (amely az említett haderőcsökkentés és a kiújuló és szaporodó válsággócok miatt a „túlfeszítettség” állapotába került, vagyis egyre több feladat ellátására sokkal kisebb létszámú állományt tud mozgósítani), így a biztonsági problémákra egy koordináltabb, egységesebb ENSZ válaszadást tenne lehetővé.

²⁷ „A Biztonsági Tanács olyan kiegészítő szerveket létesíthet, amelyeket feladatainak elvégzésére szükségesnek tart.” ENSZ Alapokmány, 29. cikk.

²⁸ Stephen Fidler: „UN Proposal for Private Soldiers Gathers Steam”. *Financial Times*, 2003. november 5. <http://www.corpwatch.org/article.php?id=8989>, internetről letöltve: 2009. május 23.

²⁹ Commander Darren M. Garnier: „The United Nations Revolution in Evolution: A Case for Leveraging Private Military Companies In the Management of Future Peacekeeping Operations”. Canadian Forces College, 2009. április 26. http://www.cfc.forces.gc.ca/papers/csc/csc32/mds/garnier.doc#_Toc133216129, internetről letöltve: 2009. augusztus 3.

Malcolm Patterson kutató jogi szempontból nem látja akadályát annak, hogy szerződéses erőket fogadjon fel a Biztonsági Tanács, amennyiben úgy dönt, hogy az Alapokmány VII. fejezetében leírtakat alkalmazza.³⁰ Az Alapokmány 29. cikke lehetővé teszi a Biztonsági Tanács feladatainak végrehajtásához szükséges „kiszolgáló szervezetek létrehozását”, vagyis ebben az esetben egy kontraktorokat felügyelő igazgatóság kialakítását. Ennek a testületnek két alapvető funkciója lenne:

1. Az első az ajánlattevők, pályázók értékelése. A sikeres pályázók egy igazolási rendszerben rangsorolnának, amely felhatalmazná az előírt kompetenciákkal rendelkezőket békefenntartó és egyéb békeműveleti bevetések széles skálájának végrehajtására. A kontraktor cégek árajánlatot tennének meghatározott időre szóló szerződésekre, amelyekért minden alkalommal újra kellene pályázniuk a kontraktorokat felügyelő igazgatóságnál, nyílt versenyben.
2. A második felelősségi kör a bűnügyi-igazságügyi apparátus adminisztrálása. Bár az államok mindig vonakodtak más hatóságokat is bevonni a csapataik feletti büntető joghatóság gyakorlásába, a fejlettebb haderők eljárási és alapvető törvényi szabványokat alkottak, amelyeket alkalmazni lehetne a kontraktorok viszonylatában is a jobb eredmények elérése érdekében.

A vállalkozó haderők végül több alkalmazható forgatókönyvet követhetnének, bár egy civil szerződéses alkalmazott ügyének tárgyalása olyan bíróság előtt, amely katonai jellegzetességekkel bír, kritikát vonhat maga után. Mivel azonban az Egyesült Államok már alkalmazza az Egységes Katonai Igazságszolgáltatási Kódexet (Uniform Code of Military Justice) a bűncselekményekkel vádolt kontraktorok ügyeiben, ez a verzió kivitelezhető. A jövőben, ezt a logikát követve, bármely ENSZ művelet során a telepített kontraktorok a SOFA egyezmények hatáskörébe tartoznának, éppúgy, mint ahogy az USA-beli PMSC-k az Irakkal közösen létrehozott egyezményben.³¹

³⁰ Malcolm Patterson a School of Social Sciences and International Relations tanára a Sydney-i New South Wales Egyetemen. Patterson: i. m.

³¹ Ezt azért fontos kiemelni, mert Irakban az amerikai és más nemzetközi kontraktorok teljesen szabadon, mindenféle ellenőrzés, felelősségre vonás nélkül tevékenykedtek (több száz ártatlan civil halálát okozva), amíg a nemzetközi katonai erők ENSZ mandátummal tartózkodtak az országban. Ennek a mandátumnak a 2008. december 31-i lejáratát után Irak visszanyerte szuverenitását és Washingtonnak Bagdaddal a csapatok jogállását szabályozó egyezmény (SOFA) kellett kötnie. Ez az egyezmény legitímálta a határidő után az amerikai erők jelenlétét Irakban, és iraki nyomásra a PMSC-k tevékenysége az iraki igazságszolgáltatás hatáskörébe került. ('Iraq has the primary legal jurisdiction over contractors with the U.S. and their employees.'). David Isenberg: „Losing Sleep over SOFA”, in: *United Press International*, 2008. október 31. http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=9761, internetről letöltve: 2009. szeptember 27.

Mindezen érvek ellenére a nemzetközi közösség egyáltalán nem lelkesedik a magáncégek alkalmazásáért a békeműveletek területén, hiába bizonyították katonai sikereik alkalmasságukat Angolában és Sierra Leone-ban.

Két példa a PMSC-k és az ENSZ-beavatkozás hatékonyságának összehasonlítására Afrikában

1991-ben polgárháború tört ki Sierra Leonében, amelynek kiváltó okai a közigazgatásban elterjedt korrupció és a gyémántbányászat körüli visszaélések voltak. A sierra leone-i Forradalmi Egyesült Front (RUF) Foday Sankoh vezetése alatt fellázadt a kormány ellen és az ország egyre nagyobb területét tartotta ellenőrzése alatt, különösen kegyetlen módszerekkel – mint például a lakosság tömeges megcsonkítása, gyerekkatonák erőszakos besorozása, stb. A lázadást 1995-ben a már említett Executive Outcomes (EO) kis létszámú, ám magas szintű képzettséggel, modern logisztikai és légi támogatással rendelkező alakulata fojtotta el. Mielőtt azonban tartós békét sikerült volna kikényszeríteniük, az EO-nak el kellett hagynia az országot – bár az ország kormányával a cég szabályos szerződést kötött, jelenléte és alkalmazása sértette az ENSZ népek önrendelkezési jogáról szóló alapelvét. Az egymást követő, egymással vetélkedő katonai junták és a RUF ismét terjedő befolyása miatt az Egyesült Nemzetek békefenntartókat (United Nations Mission in Sierra Leone, UNAMSIL) küldött a rend helyreállítására és a lázadók lefegyverzésére. A létszámot fokozatosan emelték, a legkevesebb hatezer fő volt. 2000 májusában a RUF több mint 500 békefenntartót túszul ejtett és a béke gyakorlatilag összeomlott. A háborút hivatalosan 2002-ben fejezték be, 2004-5-ben a békefenntartók elhagyták az ország területét.³²

³² 2002 januárjában az ENSZ és Sierra Leone kormánya független Külön Bíróságot hozott létre a polgárháború idején a nemzetközi humanitárius jogot és a nemzeti jogot súlyosan megsértő személyek felelősségre vonása érdekében. A Bíróság független az ENSZ-től és a kormánytól.

1. Táblázat: A beavatkozásokról készült mérleg

A beavatkozást végrehajtotta	Executive Outcomes (1995-97)	UNAMSIL (1999-2002)
Időtartam	a tényleges harcok hetek alatt véget értek	3 évig tartó összecsapások
Költségek/év	20 millió USD (a teljes beavatkozás ideje, 21 hónap alatt 33 millió USD)	1 milliárd USD
Kihelyezett állomány	zászlóalj méretű – 300 fő ³³	18.000 fő
Eredmények	- 15.000 fős RUF erő visszaszorítása; - független választások az országban	- a RUF kétszer elfoglalta a fővárost; - 500 ENSZ katonát elraboltak; - a RUF 900 új fegyvert szerzett; - az ENSZ-csapatok nem tudtak megakadályozni egy katonai puccsot az elnök ellen; - brit csapatoknak kellett beavatkozni
Áldozatok száma	civil áldozatokról nincs hivatalos adat	- több mint 50.000 halálos áldozat; - több mint 1 millió menekült

Forrás: A szerző szerkesztése az alábbi felmérés alapján. Yale University/New York City College Survey finds Sierra Leoneans happy with UN peacekeepers, 2005. december, http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unamsil/factsheet5_survey.pdf

A Kongói Demokratikus Köztársaságban meglévő konfliktus kezelésére a katonai magáncégek jelentős részét tömörítő Nemzetközi Békeműveletek Szövetsége (International Peace Operations Association, IPOA)³⁴ már 2003-ban elképzelést dolgozott ki arról, hogyan tudná az ENSZ kongói missziója (United Nations Organisation Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUC) kihasználni a magánszektor nyújtotta képességeket, a műveletek hatékonyságának növelése érdekében.³⁵ A tervezet többek között tartalmazta magánkézben levő kiképző táborok létesítését a kongói katonaság és rendőrség számára, repülőeszközök biztosítását, logisztikai támogatást és DDR programot³⁶, valamint a kongói biztonsági erők és magánrendőrség egyesített gyorsreagálású csapatainak felállítását a MONUC mandátumának támogatása érdekében. Egy biztonságos, demilitarizált övezet („security curtain”) létrehozását ajánlotta fel a konfliktuszónában, 100-200 millió dollár közötti összegért. Az IPOA koncepciója azóta is az ENSZ-missziók potenciális magánszektorbeli támogatásának keretként szolgál.

³³ A zászlóalj felszerelése közé tartozott egy MI-24 Hind támadó és két MI-8 Hip szállítóhelikopter, illetve BMP-2-es gyalogsági harcjárművek. Egészségügyi mentési képességgel is rendelkezett, a sebesülteket légiszállítással, egy Boeing 707-sel hozták ki a harci zónából.

³⁴ Jelenleg 61 teljes jogú tagja van (2009. november 6-i adat).

³⁵ Doug Brooks: IPOA Operational Concept Paper, *Supporting the MONUC Mandate with Private Services in the Democratic Republic of Congo*, IPOA, 2003. január. <http://www.ipoaonline.org/uploads/030201IPOA-DRC.pdf>; internetről letöltve: 2008. március 14.

³⁶ Leszerelés, lefegyverzés és a volt harcosok visszaintegrálása – Disarmament, Demobilization and Reintegration of Ex-combatants (DDR).

Bár politikai okok miatt a javaslattervezetet nem valósították meg, számottevő támogatást kapott a kongói társadalomtól, amelyben csalódást keltett az ENSZ misszió késlekedése és jogkörének korlátozottsága. A MONUC 17,000 fős békeműveleti erőt jelentett Kongó keleti részén, ám a nagy létszám ellenére egyértelműen kudarcot vallott. A kormánycsapatok és a lázadók közti harc a térségben gyakori – többek között az 1994-es ruandai népirtást is kiobbantó – hutu-tuszi törzsi konfliktus legújabb felvonása. A segélyszervezetek jelentései szerint menekültek tízezrei bolyonganak a földeken védtelenül, étlen-szomjan, orvosi ellátás és fedél lehetősége nélkül. Az otthonukat elhagyni kényszerülők közül sokan a békefenntartókat hibáztatják, amiért nem voltak képesek feladatukat végrehajtani és megvédeni őket nemcsak a fegyveres lázadó csoportok, hanem a kongói kormánycsapatok brutalitásától és fosztogatásaitól.³⁷ A békefenntartókat azonban ennél súlyosabb vádakkal is illetik. Az ENSZ kongói missziója egy háborús bűnök miatt keresett egykori lázadó tábornokkal együtt küzdött a hutu lázadók ellen.³⁸ Ezen felül az ENSZ szerint a világ nemi erőszaktól leginkább sújtott térségében nemcsak a lázadók, hanem a kormánykatonák, sőt, a békefenntartók is gyakran követnek el atrocitásokat, ezzel elősegítve a HIV és egyéb fertőzések terjedését.³⁹

Ha az ENSZ, AU és más nemzetközi/regionális szervezetek békefenntartói által elkövetett bűncselekményeket összevetjük azokkal az esetekkel, amelyek napvilágot láttak a katonai és biztonsági magánvállalatok alkalmazottaival kapcsolatban, nagy különbséget nem tapasztalunk. A közvélemény és a sajtó negatív hozzáállása miatt óriási visszhangot kap még egy-egy kontraktorokkal kapcsolatos elszigetelt eset is, míg a békefenntartók visszaéléseit sokszor igyekeznek eltussolni.

1999-ben a DynCorp szexuális rabszolgasággal kapcsolatos botrányba keveredett, alkalmazottait nemi erőszakkal és leánykereskedelemmel vádolták. A DynCorpot az ENSZ szerződtette rendészeti feladatok végrehajtására, az USA szárazföldi hadserege pedig repülőgép-karbantartásra. Néhány DynCorp alkalmazott prostitúcióra kényszerített 12 éves lányokat, a boszniai részleg felügyelője pedig filmre vette, ahogy két nőt megerőszakolt. Néhány áthelyezés történt, az ország területét többeknek el kellett hagyniuk, de jogi

³⁷ Louis Charbonneau: "UN rejects suggestions it failed in Congo conflict." *Reuters AlertNet*, 2008. november 3. <http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSTRE4A276N20081103>, internetről letöltve: 2008 december 10.

³⁸ Bosco Ntaganda többek között gyerekkatonák toborzása és harcra küldése miatt körözi a hágai Nemzetközi Törvényszék. Hága szerint ugyanis a Kongói Hazafias Felszabadító Erők katonai parancsnokaként hét, gyerekek számára létesített kiképzőközpontot felügyelt, és harcra is vezette a gyerekkatonákat.

³⁹ *Sixteenth report of the Secretary-General on the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo*, „VIII. Conduct of personnel of the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo”, 15. o., <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/200/21/PDF/N0520021.pdf?OpenElement>, internetről letöltve: 2008 december 10.

következményei nem voltak az eseteknek. Éppen ellenkezőleg, azokat perelték be, akik leleplezték az incidenseket, majd elbocsátották őket a cégtől. Kathryn Bolkovac, korábbi DynCorp alkalmazottként az ENSZ International Police Task Force megfigyelője, 2001-ben keresetet nyújtott be Nagy-Britanniában a DynCorp ellen, mert a cég annak idején elbocsátotta őt, miután jelentette feletteseinek, hogy a DynCorp kiképzői Boszniában prostituáltakért fizettek és leánykereskedelemben vettek részt.⁴⁰ A DynCorp alkalmazottai közül sokan kényszerültek távozni illegális tevékenység gyanúja miatt. Senkit nem vontak azonban felelősségre, mivel Boszniában mentességet élveztek a vádemelés alól.⁴¹

2004 októberében szinten napvilágra került egy botrány a DynCorp cég dél-amerikai tevékenységével összefüggésben. A Tolemaidában működő kontraktorok videófelveteleket árultak, amelyeken Melgar városából származó fiatalok lányokat erőszakoltak meg. Ezek a felvételek Bogotá utcáin is forgalomba kerültek. Ennek ellenére semmilyen büntetőjogi eljárás nem indult Kolumbiában. A kolumbiai Lawyers' Collective utólagos nyomozása kiderítette, hogy a videón szereplő fiatalok egyike a felvételek nyilvánosságra kerülése után öngyilkosságot követett el.⁴²

A Blackwater Worldwide (jelenleg Xe) cég tevékenységével kapcsolatos vádak részletes ismertetése a nagy médiavisszhang miatt szükségtelen, ezért csak megemlítem, hogy többek között illegális fegyverkereskedelemmel, túlszámlázással, az emberi jogok megsértésével és terrorista kapcsolatokkal vádolják az óriásvállalatot a bagdadi Nisour Square-en (2007. szeptember 16.), illetve egyéb helyeken elkövetett lövöldözéseken kívül.⁴³

Az ENSZ békeművelési költségei

Az ENSZ világszerte 15 misszióban folytat békefenntartó műveleteket, amelyekhez a legtöbb csapatot a fejlődő és anyagi forrásokban szűkölködő déli országok biztosítják.⁴⁴ Jelenleg az 1992-ben létrehozott ENSZ Békefenntartó Műveletek Főosztálya (DPKO) 116 ezer főt telepített békefenntartásra.⁴⁵ Afrikában, a Karib-térségben, a Közel-Keleten, Európában és

⁴⁰ Bolkovac megnyerte a pert, és 173 ezer USD kártérítést kapott.

⁴¹ A daytoni megállapodás (1995. december 14.) alapján az IPTF tagjai nem vonhatók felelősségre Boszniában.

⁴² „Anti-Union Behavior Continues”. http://colombiasupport.net/news/2007_09_01_archive.html. Internetről letöltve: 2008. december 12.

⁴³ Ld. Nényei Judit: „A XXI: század praetoriánusai?”, *KBH Szakmai Szemle*, 2009/3, 137-153. o.

⁴⁴ 2009. júliusi adatok szerint.

⁴⁵ 2009 júliusában „A New Partnership Agenda: Charting a New Horizon for UN Peacekeeping” címmel a DPKO és a Department of Field Support (DFS, létrehozták 2007. július 1-én) a békefenntartás reformjáról adott ki egy non-papert, ebben azonban nem esik szó a privatizációs lehetőségekről.

Ázsiában (ez a világ második legnagyobb hadereje az Egyesült Államoké után). Költségvetése kb. 7,8 milliárd dollárt tesz ki évente,⁴⁶ amelyet elsősorban a gazdag északi-nyugati országok biztosítanak – egyre nagyobb vonakodással és késedelemmel.

2. Táblázat: A 15 legnagyobb adós ENSZ tagállam adóssága (millió USD, 2009. augusztus)

Ország	Jelenlegi adósság	Korábbi adósság	Összesített adósság
Amerikai Egyesült Államok	1036	447	1483
Japán	611	-	611
Németország	76	-	76
Egyesült Királyság	72	-	72
Franciaország	251	-	251
Olaszország	140	-	140
Kanada	43	-	43
Spanyolország	141	24	165
Kína	87	1	88
Mexikó	5	-	5
Koreai Köztársaság	107	21	128
Hollandia	16	2	16
Ausztrália	16	-	16
Svájc	34	-	34
Orosz Föderáció	42	-	42

Forrás: *United Nations: 2009 August, Status of Contributions to the Regular Budget, International Tribunals, Peacekeeping Operations and Capital Master*⁴⁷

Washington, a fő donor már (a befizetések 22 %-át adja) kb. 1,5 milliárd USD-ral maradt el a vállalt befizetések területén – elemzők és tisztségviselők felhívták a figyelmet arra, hogy ez a tény is szerepet játszik egyes ENSZ békefenntartó műveletek késedelmes végrehajtásában, vagy akár elmaradásában (2009-ben a tagállamok befizetéseinek összege \$598,292,101). Az Obama-adminisztráció ígéretet tett a világszervezettel való szorosabb együttműködésre, ideértve a békeműveletek hatékonyabb támogatását is. Mivel az Egyesült

⁴⁶ 2009. júliusi adatt.

⁴⁷ Debt of 15 Largest Payers to the Peacekeeping Budget 2009.

Nemzetek Szervezete maga is megreformálásra szorul, a potenciális feszültségek egyes tagországok között befolyásolhatják, vagy éppen hátráltathatják még a politikai döntéshozatalt is egy békeművelési kontingens felállításáról és mandátumáról. Ha a határozat már megszületett, a csapatok telepítése nagyon sok időt vesz igénybe, nem beszélve arról, hogy a költségek folyamatosan növekednek, tekintet nélkül a misszió elért eredményeire.

Az alábbi táblázat alapján fogalmat alkothatunk arról, mekkora tételekről esik szó. A békefenntartás, a „humanitárius piac” hatalmas üzlet, amelyből a magánszektor is egyre inkább kíván részesedni:⁴⁸

3. Táblázat: Adatok a jelenlegi ENSZ műveletekről (összesítés)

ENSZ repülőeszközök száma a békefenntartó missziókban	270
ENSZ járművek száma a békefenntartó missziókban	17 350
Napi üzemanyag-fogyasztás költsége	1,75 millió USD
Napi vízfogyasztás	11 millió liter
Napi áramfogyasztás	300 millió watt
A békefenntartás beszerzési tranzakcióinak száma 2008-ban	17 387
A beszerzési tranzakciók értéke 2008-ban	1,43 milliárd USD

Forrás: A New Partnership Agenda: Charting a New Horizon for UN Peacekeeping, Section IV, A Hyper-Operational Activity: Support Facts & Figures, 35. o.,
<http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/newhorizon.pdf>, letöltve: 2009. július 5.

Bár fontos szempont a költségek minimalizálása, és szerepét a jelenlegi gazdasági világválság csak erősíteni fogja, a konfliktuszónában vagy posztkonfliktusos környezetben hatékony biztonságot igénylő megrendelő számára kevés előny származik abból, ha kizárólag a legalacsonyabb árajánlatot tevő PMSC-k jelentkezését fogadja el.

A békeműveletek privatizálásának előnyei és hátrányai

Ha mérlegre tesszük az eddigi tapasztalatokat arról, hogy milyen következményekkel jár a katonai-biztonsági magánszektor bevonása, az alábbi érvekkel tudjuk alkalmazásukat alátámasztani:

<http://www.globalpolicy.org/un-finance/tables-and-charts-on-un-finance/the-un-peacekeeping-operations-budget.html>, internetről letöltve: 2009. november 29.

⁴⁸ David Isenberg: „The Humanitarianism Market”. UPI, 2008. december 26.
http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=9864, internetről letöltve: 2009. január 20. Isenberg ugyanebben a

- javítja a békefenntartók képességeit mandátumuk követelményeinek végrehajtásában, mivel a PMSC-k jelenléte (kiszolgáló-támogató tevékenysége) lehetővé teszi, hogy konkrét feladataikra összpontosítsanak;
- csökkenti a misszió végrehajtásához szükséges csapatok létszámát és nagyságát, a döntés és a művelet megkezdése között eltelt időt, ennek következtében csökkennek a művelet költségei is (nem utolsósorban az iparág belső versenye, a konkurencia miatt a PMSC-k maximális hatékonyságra törekednek);
- csökkenti a békeművelet – esetenként traumatikus – hatását (footprint problems) a helyi közösségekre (az előbb említett belső verseny miatt a PMSC-knek törekednie kell arra, hogy ne merüljön fel kifogás alkalmazottainak magatartása ellen,⁴⁹ hiszen akkor legközelebb már nem őket szerződtetik, még ha a felelősségre vonást el is kerülnék a jelenlegi hiányos szabályozás miatt) – így kedvezőbb körülményeket tud kialakítani az intézmények létrehozásához és a gazdaság fejlődéséhez;
- a nyilvánosság (és a jelenleg kialakulóban lévő felelősségre vonási rendszer!) következtében a békefenntartókkal kapcsolatos problémákat, az általuk elkövetett atrocitások lehetőségét csökkenti;
- a helyi alkalmazottak szerződtetése és bevonása (kevesebbet kell nekik fizetni) a cégek saját műveleti költségeinek alacsony szinten tartásához, hosszabb távon pedig a helyi gazdasági viszonyok helyreállításához és fejlesztéséhez járul hozzá, hiszen munkahelyeket teremt. A helyi lakosok képzése, oktatása még akkor is hosszantartó, pozitív értékkel bír, ha a cégek már elhagyták a művelet helyszínét. Bár az ENSZ is alkalmaz helyi lakosokat, a cégek aktív, önálló alvállalkozókként is bevonják őket a békeműveletekbe.

A magánvállalatok bevonásának kérdésében a politikai döntéshozók legfőbb aggodalmi közé tartoznak a szabályozás kereteivel, az áttekinthetőséggel, a felelősséggel és felelősségre vonhatósággal, illetve a toborzással kapcsolatos problémák:⁵⁰

- A jelenlegi jogi keretszabályozás nem elégséges ahhoz, hogy garantálja a magáncégek felelősségre vonását csalás, a helyi civil lakosság bántalmazása vagy a

cikkben utal arra is, hogy az iraki koalíciós beavatkozás nyújtotta „lehetőség”, amelynek során 2005-ben már 6-22 milliárd USD közötti forgalmat bonyolítottak a PMSC-k, nem tart örökké.

⁴⁹ Itt nem a Blackwater cég „trigger-happy”, lövöldöző alkalmazottairól és a hozzájuk hasonló kontraktorokról van szó, hiszen azok nem békeműveletekben vettek részt.

kárakra elkövetett visszaélések, a szerződések teljesítésének elmulasztása, illetve egyéb, a nemzetközi humanitárius és emberi jogot sértő cselekedetek esetén. Ezt a szabályozást össze kell hangolni: egyrészt az önszabályozást a cégek saját szervezetén belül erősíteni kell (magatartási kódexek), másrészt nemzeti szinten (az államnak kell felelősséget vállalnia kontraktorai tevékenységéért), harmadrészt regionális/szubregionális és nemzetközi szinten ahhoz, hogy hatékony legyen. Ez az összehangolás-egyeztetés pedig hosszú időt fog igénybe venni.⁵¹

- A PMSC-k komoly szerepet játszhatnak a konfliktusok állandósulásában, illetve újakat generálhatnak, hogy szolgáltatásaik iránt keresletet teremtsenek. Ez megvalósulhat például az ENSZ fegyverembargójának megszegésében – mint azt a Sandline International cég ellen 1998-ban indult vizsgálat is mutatja.⁵²
- Az iraki (pl. Halliburton Company) és afganisztáni esetekhez hasonlóan a békemissziókban is könnyen engedhetnek a túlszámlázás csábításának a haszonmaximalizálás érdekében.
- A magánszektor alkalmazottainak kockázatkerülő magatartása is gondot okozhat. Doug Brooks felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a kéksapkások nem örvendenek a legjobb hírnévnek, ha kockázatos helyzetekben történő helytállásról van szó, míg a kontraktorok akkor is folytatják tevékenységüket, ha a hivatásos katonai erők már kivonultak a műveleti területről, például 2000 májusában Sierra Leone-ban, amikor az UNAMSIL missziót megtámadták a lázadók.⁵³ Ugyanakkor azonban előfordul az is, hogy a PMSC-k (és alkalmazottaik) magatartása miatt a reguláris erők nehéz helyzetbe kerülnek: Irakban például az utánpótlás akadozni kezdett, amikor a kontraktor cégek szállítmányait többször is megtámadták – a

⁵⁰ A kontraktorok alkalmazásával járó jogi problémákról l. pl. Schreier-Caparini: i. m.

⁵¹ Ezen a téren egyébként már nemzetközi szintű előrelépések is történtek. Az ENSZ 2005-ben létrehozott egy munkacsoportot, amely (többek között) a zsoldosok tevékenységének monitorozását végzi. A monitorozást kiterjesztették a katonai segítséget, konzultációt és biztonsági szolgáltatásokat kínáló cégek tevékenységére is. Ennek a munkacsoportnak azonban nincs szankcionálási és szabályozási jogköre. A 2008. szeptember 17-én aláírt Montreux-i Dokumentumot, amelynek kidolgozásában az egyes kormányokon kívül a katonai szolgáltatóipar és a civil társadalom képviselői is részt vettek, 17 állam (köztük Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Afganisztán és Irak) írta alá. A Dokumentum az államokat közvetlenül teszi felelőssé a magán katonai és biztonsági cégek, illetve kontraktorok viselkedéséért, amennyiben azok a kormány megbízásából vagy állami szervezetek részeként tevékenykednek. A Montreux-i Dokumentum azonban nem kötelező erejű nemzetközi szerződés. A dokumentum elérhető:

[http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/montreux-document-170908/\\$FILE/ICRC_002_0996.pdf](http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/montreux-document-170908/$FILE/ICRC_002_0996.pdf)

⁵² Az SI állítása szerint a Sierra Leone-elleni fegyverembargó megszegésébe hallgatólagosan beleegyezett a brit Külügyminisztérium is. (Schreier-Caparini: i. m. 19. o.)

⁵³ Az IPOA alapítója és elnöke, akit elfogultsággal lehet vádolni, hiszen a magánszektor igyekszik népszerűsíteni és a PMSC vállalatok érdekében lobbizik. Az esetről elsősorban a nigériai katonák vonultak ki. Doug Brooks – Gaurav Laroia: „Privatized Peacekeeping” in: *The National Interest*, 2005. nyár, http://findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_80/ai_n15696643/, internetről letöltve: 2009. augusztus 02.

konvojok vezetői nem voltak hajlandók olyan kockázatot vállalni, amely (egyoldalú értelmezésük szerint) meghaladta vállalt kötelezettségeiket.⁵⁴

- Mivel a PMSC-k elsősorban üzleti vállalkozások, megrendelőik között nemcsak demokratikus kormányok, az ENSZ, vagy humanitárius szervezetek, hanem drokartellek, diktátorok, lázadó csoportok is találhatóak (és 2001. szeptember 11. előtt legalább két dzsihadista szervezet is)⁵⁵.

A magánszektor bevonásának egyéb feltételei

A kontraktorok megfelelő kiképzése és felkészítése elengedhetetlen, hiszen a missziók végső célja nemcsak a béke fenntartása, hanem a válság oly mértékű konszolidálása, hogy a helyi hatóságok képesek legyenek hosszú távon irányítani, a rendet és közbiztonságot fenntartani, külső beavatkozás nélkül tényleges uralmat gyakorolni az adott területen.⁵⁶ Rouba Al-Fattal azt javasolja, óvatosan kell kezelni minden olyan jellegű kijelentést, hogy nemzetközi szervezet(ek) által indított béketámogató műveletben (peace support operation, PSO) részt vevő katonai és biztonsági magáncég harci vagy harci támogató tevékenysége nagymértékben elősegíti a béketárgyalások létrejöttét.⁵⁷ Mindez azért jöhet létre, mert – mint Boszniában vagy Sierra Leone-ban – egy PMSC, technikai-szakmai fölényénél fogva a polgárháborús helyzetben a gyengébb fél mellé állva a mérleget az egyensúly irányába billenti, aszimmetria helyett szimmetriát hoz létre a két szembenálló csoport között.

A tárgyalások megkezdéséhez szükséges, hogy a harcoló felek döntetlen, küszöbönálló katasztrófával fenyegető, vagy semmilyen kiúttal nem kecsegtető holtponthelyzetben higgyék magukat – az egyoldalú győzelemre nincs esély, a makacsság pedig mindkét félre nézve káros. Ezeket a feltételeket létrehozhatja ugyan egy PMSC hatékony beavatkozása, a tárgyalások sikeressége és eredménye azonban már egyéb, elsősorban politikai feltételek függvénye, egy PMSC ebben csak stratégiai-taktikai eszköz lehet. Sok esetben ugyanis a politikai szereplők

⁵⁴ Például a késedelmes telepítések (2003 nyarán), a 2004 áprilisában fellángoló erőszakos megmozdulások és 2004 júliusában a kontraktorok elrablása után a PMSC-k túl veszélyesnek ítélték a helyzetet, többen kivonultak a műveleti területről, felfüggesztették tevékenységüket vagy késtek – ez komoly feszültséget okozott az USA csapatok számára. Fred Schreier – Marina Caparini: "Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies." DCAF, *Occasional Paper* 6. 54. o.

⁵⁵ Peter W. Singer: „Outsourcing War”, 3. o.

⁵⁶ Nem beszélve arról a kérdésről, hogy melyik szervezet biztosítaná a kontraktorok kiképzésének megfelelő színvonalát és milyen nemzetközi standard alapján.

⁵⁷ Rouba Al-Fattal: „The Privatization of Peace: Private Military Firms, Conflict Resolution and the Future of NATO”, *Central European Journal of International & Security Studies*, Vol. 1. No. 1. (2007), 50-66. o.

egyszerűen nem foglalkoznak az ellenséggel való tárgyalás lehetőségének mérlegelésével. A PMSC-k alkalmazási lehetőségei azért is korlátozottak, mert nem a hosszú távon fenntartható béke kialakítása érdekében veszik igénybe őket, hanem annak a szituációnak a megteremtéséért (például a harcok beszüntetéséért), amelyben a tárgyalások megkezdődhetnek és a diplomácia átveszi a főszerepet.

A magánszektor bevonása alapvetően megváltoztathatja a békeműveleteket, amennyiben elégséges politikai akarat áll egyrészt az egyes cégek, másrészt a teljes magánszektor bevonása mögött – ezt pedig egyedül az államok, kormányok, illetve a politikai nyomásgyakorló csoportok tudják biztosítani.

Végül felmerül a kérdés, ki bérelné, szerződtetné a kontraktorokat, magánvállalatokat, ha – tételezzük fel – megszületik a döntés a PMSC-k mint katonai erők bevonásáról? Egyáltalán, melyik fórum hozná meg ezt a döntést? A Biztonsági Tanács? A Közgyűlés? A főtitkár? Vagy pedig egy másik testület az ENSZ-családon belül? Ki vagy kik, mely országok/országcsoportok viselnék a költségeket és milyen arányban? Esetleg létrehoznának egy alapot, amelybe a tagállamok kvótát fizetnének? Ezeket a kérdéseket meg kell válaszolni, ráadásul minél előbb, mielőtt egy újabb, ruandai méretű humanitárius katasztrófa kényszerítené rá a politikai döntéshozókat egy elhamarkodott, előkészítetlen és átgondolatlan döntésre.

Nick Birnbaum, az ENSZ Békefenntartó Műveletek Főosztályának (Department of Peacekeeping Operations, DPKO) szóvivője szerint „a DPKO nem alkalmazza a magánszektor és a jövőben sem tervezi ezt. Nem alkalmazunk kontraktorokat. Úgy gondoljuk, a katonai eszközöket inkább a tagállamoknak kell biztosítaniuk”.⁵⁸ A jelenlegi tendencia azonban azt mutatja, hogy a fejlődő tagállamok erre egyre kevésbé képesek, a fejlettek pedig még kevésbé hajlandóak erre. A világszervezetnek előbb-utóbb szembe kell néznie azzal az opcióval, hogy a magánvállalatokat nemcsak támogató és támogató-kiszolgáló feladatokba vonja be a békeműveletek során – vagy pedig tehetetlenül és tétlenül nézi az etnikai, vallási és egyéb feszültségcök kirobbanásának véres következményeit.

Ez a tanulmány, címéhez híven, több kérdést vet föl, mint ahányra választ ad, és a válaszok is módosulhatnak az elkövetkező időszak politikai és jogi döntéseinek következtében. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi békeműveletek azon területek egyike, ahol – kellő szabályozás mellett – a katonai magánszektornak egyre nagyobb helyet lehetne biztosítani.

⁵⁸ H Rizvi: Peacekeepers-for-Hire? Not so Fast, Critics Warn”, 2. o.

És hogy ennek milyen (profittól független) haszna lenne a PMSC-k számára? Nincs nemzetközi testület, amelynek (minden negatívuma ellenére) akkora tekintélye és elismertsége lenne, mint az ENSZ-nek. Ha a szervezet számára a nemzeti kontingensek minden szempontból elfogadható alternatívájaként jelennek meg a katonai és biztonsági magáncégek, más szervezetek is bátrabban fogják alkalmazni őket és nemzetközi megítélésük is pozitívabb lehet.

Nagy Olga:

A turizmus hatása a fejlődő országok társadalmaira – Ladak példája

Bár a turizmussal foglalkozó irodalom megtöltene egy kisebb könyvtárat, ezidáig nem született olyan akadémiailag elismert elmélet, amely leírná a turizmus fejlődő országokra gyakorolt hatásának komplex témakörét. A különböző pozitív és negatív hatások rendszerbe foglalására tett kísérletet Rami Farouk Daher egy modell felállításával, amely nemcsak elméletileg hoz újdonságot, hanem egyben eszközt is jelenthet ahhoz, hogy azonos és összehasonlítható módon vizsgáljuk a turizmus hatásait különböző fejlődő országokban.

Jelen tanulmány célja egyrészt, hogy felmérje a daheri modell relevanciáját Ladak esetében, másrészt pedig a vizsgálódás során egy komplex képet fessen a turizmus hatásairól ebben a régióban. Ennek eredményeképpen a modell általánosíthatóságával kapcsolatos kérdésekre, illetve Ladak jövőbeli fejlődésének egyes gyakorlatibb kérdéseire kaphatunk választ.

Daher elmélete Jordánia példáján alapszik, és meglehetősen kritikusan szemléli a turizmus hatásait a társadalomra, elsősorban szocio-kulturális szempontokból. Daher szerint a fejlődő országokban a turizmus egyenlőtlen erőviszonyokon alapszik, és a helyi kultúra kommodifikációját okozza, aminek eredményeképp a társadalom elidegenül saját tradicionális kultúrájától. A turizmus fejlődése sokszor együtt jár a hasznok egyenlőtlen eloszlásával, és így nem hoz hasznot az átlag népesség számára, miközben többlet terheket ró a társadalom minden tagjára.

Ladak esetében a turizmus sokkal kisebb volumenű és némiképp eltérő szerkezetű, mint a tömegturizmust vonzó Jordániában, ami különbségekhez vezet a társadalomra gyakorolt hatások tekintetében is. Ugyanakkor a modell egész logikája igaz Ladak esetében is, és a daheri modell által felvetett kérdések fontos problémákra vetnek fényt. Így például a társadalom polarizálódása, a haszon egyenlőtlen elosztása, a modern „nyugati” életforma és viselkedésformák térhódítása mind a turizmus hatásai közé tartoznak. E negatív hatások nagy része ugyanakkor elkerülhető vagy enyhíthető lenne a közösség-alapú turizmus (community-based tourism) fejlesztésével. Ladakban több szervezet dolgozik ennek bevezetésén, bár projektjeik nagyrészt még gyerekcipőben járnak.

* Nagy Olga a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán végzett, posztgraduális tanulmányait a tokiói Waseda Egyetemen folytatta. Többször járt Ladakban, ahol a kutatás mellett aktívan részt vett egy civil kezdeményezés létrehozásában és tevékenységében.

Bevezetés

A turizmusnak, mint a modernizációnak, általában sokrétű hatása van a fejlődő országok társadalmára, és így van az indiai Dzsammu és Kasmír Állam himalájai fennsíkjai elhelyezkedő Ladak esetében is?¹ Bár a turizmus az iparosodott országokban már a 19. században is jelentős volt, a tudományos világ kutatásaiban csak az 1970-es években jelent meg a gazdasági fejlődésre tett pozitív hatásai okán. Ugyanakkor a fejlődés vizsgálatánál a gazdasági mutatók mellett egyre inkább helyet kapott az emberközpontúság, hiszen a gazdasági növekedés önmagában – az igazságos jövedelem-elosztás, termelékenység, társadalmi és környezeti fenntarthatóság, stb. figyelembevétele nélkül – nem vezetett a társadalom jólétének növekedéséhez. Az 1990-es évektől kiemelt szerepet kapott a kultúra fogalma is, hiszen fény derült arra, hogy a helyi kultúra minden társadalomban folyamatos kölcsönhatásban van a fejlődés folyamatával. Ami a turizmus generálta fejlődést illeti – ez sok fejlődő ország számára kézenfekvő lehetőség – több oldalról is megközelíthető: Mivel igen összetett témáról van szó, sokan sokféleképpen vizsgálták az elmúlt évtizedek során. Az elméleti sokféleség bizonyos szempontból megalapozott, ugyanakkor az összehasonlítások és az általánosítások ellen dolgozik.² Ezért szükség van egy olyan átfogó elméletre a turizmus tanulmányozásának terén, amely a kor követelményeinek megfelelően interdiszciplináris, ugyanakkor figyelembe veszi a folyamat sokrétű társadalmi és kulturális hatásait is.

A különböző pozitív és negatív hatások rendszerbe foglalására tett kísérletet Rami Farouk Daher egy modell felállításával, amely nemcsak elméletileg hoz újdonságot, hanem egyben eszközt is jelenthet ahhoz, hogy azonos és összehasonlítható módon vizsgáljuk a turizmus hatásait különböző fejlődő országokban.³ Daher elmélete Jordánia példáján alapszik, és meglehetősen kritikusan szemléli a turizmus hatásait a társadalomra, elsősorban szocio-kulturális szempontból. Daher szerint a fejlődő országokban a turizmus egyenlőtlen erőviszonyokon alapszik, és a helyi kultúra kommodifikációját⁴ okozza, aminek eredményeképp a társadalom elidegenül saját tradicionális kultúrájától. A turizmus fejlődése

¹ Ladak fővárosa az Indus-völgyében fekvő Leh város. A régió közigazgatásilag két részből áll, a Leh-i és a Kargil-i Kerületből.

² Kevin Meethan: *Tourism in global society: place, culture, consumption*. Palgrave, 2001. 3. o.

³ Rami Farouk Daher: "Dismantling a community's heritage – Heritage tourism: conflict, inequality, and a search for social justice in the age of globalisation" in: Mike Robinson (szerk.): *Tourism and heritage relationships: Global, national and local perspectives*. Sheffield Hallam University, 2000. 105-126. o.

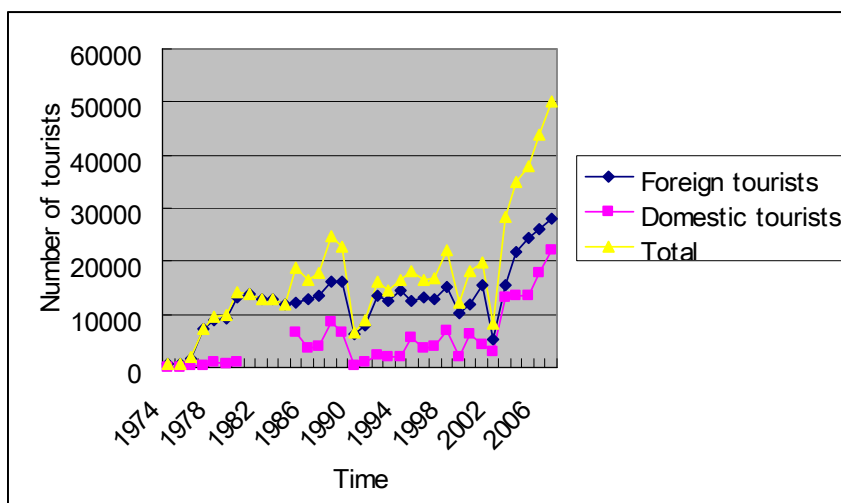
⁴ A kommodifikáció az a folyamat, aminek során a piaci kereskedelem új területeket hódít meg, olyan dolgokat is fogyasztási javakká téve, amelyek azelőtt nem voltak gazdasági jellegűek (például az identitás, a szexualitás, vagy a kultúra).

sokszor együtt jár a bevétel egyenlőtlen eloszlásával, tehát nem hoz hasznot az átlag népesség számára, miközben a társadalom minden tagjára többlet terheket ró.

A ladaki turizmus alakulása

Már a 17-18. században is jártak európaiak Ladakban, de a nyugatiak érdeklődése a régió iránt az 1820-as években nőtt meg, amikor a brit kereskedelem próbált utat törni ide. Kőrösi Csoma Sándor brit támogatású ladaki tanulmányútja is ennek egyik következménye, amit az elkövetkező évtizedek során brit és svájci tudósok, valamint moráviai misszionáriusok útjai követték.⁵ India 1947-es függetlenedését követően Ladak a pakisztáni és kínai határokhoz való közelsége miatt katonai támaszponttá vált, ezért a külföldiek beutazása a területre korlátozva volt, egészen 1974-ig.⁶ A megnyitást követő években lassan újraindult a tudományos és turisztikai érdeklődés a nehezen megközelíthető terület iránt, és az infrastruktúra (elsősorban utak és repülőjáratok) fejlesztésének köszönhetően az 1970-es évek végére szignifikánsan megnőtt a turisták száma. Bár az 1980-as években a regionális politikai konfliktusok időlegesen visszavetették a turizmust, az 1990-es évek második felétől a terület újra biztonságossá vált, és a turizmus is fellendült. Az 1. ábra a Ladakba beutazó turisták számának alakulását mutatja.

1. ábra: A beérkező turisták (belföldi és külföldi) száma Ladakban 1974-2007 között

Forrás: A lehi Állami Turisztikai Osztály adatai

⁵ Prem Singh Jina: *Tourism in Ladakh Himalaya*. Indus Publishing, 1994. 37-40. o.

Amint a grafikonból is látszik, a beutazó turisták száma az 1990-es évek visszaesései után 2002-től rohamosan nőni kezdett. Különösen nagy növekedés mutatkozott az indiai turisták számában, hiszen 2007-ben már több mint 22 ezren látogattak Ladakba, ami megközelíti a külföldi turisták számát (28.178 fő). Az belföldi beutazók számának és arányának növekedése egy új és érdekes folyamat, hiszen fogyasztási és viselkedési szokásaik eltérnek a külföldiekétől, így minden bizonnyal a helyi társadalomra gyakorolt hatásuk is más lesz. Ugyanakkor a jelenség még annyira újkeletű, hogy nem született még erre vonatkozó kutatás, hiszen az elmúlt évtizedek során a turisták töredéke volt csak belföldi. Emellett az elméleti irodalom is a külföldi utazók hatásait vizsgálja a fejlődő országok társadalmaira, ezért a jelen vizsgálódás tárgyát is elsősorban a külföldi beutazó turizmus jelenti.

Prem Singh Jina szerint 1992-ben a turisták döntő többsége Európából (Franciaországból, Németországból, az Egyesült Királyságból, Olaszországból), valamint az Egyesült Államokból és Japánból érkezett.⁷ A lehi Állami Turisztikai Osztály adatai szerint ezek a megállapítások ma is igazak.⁸ A turisták átlagosan tíz napot töltenek Ladakban (ez az adat nem változott az utóbbi két évtizedben)⁹, fő tevékenységeik a túrázás és a buddhista kolostorok látogatása.¹⁰ 1992-ben a turistáknak körülbelül 20%-a érkezett szervezett csoportban, míg a döntő többség egyedileg szervezte meg utazását.¹¹ Ezzel szemben 2008-ban a beutazók mintegy fele már csoportban érkezett,¹² ami előrevetíti a tömeges turizmus megjelenését Ladakban. Amint Peter G. Goering megjegyzi, a ladaki turizmus a Leh környezetében lévő Indus-völgyi, főként buddhista településeken összpontosul.¹³

A turizmus hatásai Ladakban – gazdasági és infrastrukturális hatások

Tekintve Ladak elhelyezkedését – a beutazáshoz több, 4000 méter fölötti hágón kell átkelni – a közlekedési infrastruktúra rendkívül szoros kölcsönhatásban van a turizmussal, ami megmutatkozik az úthálózat és a repülőjáratok fejlődésében. Emellett a turisztikai

⁶ Uo. 45-46. o.

⁷ Uo. 105. o.

⁸ Nisar Hussain (lehi Turisztikai Osztály) személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak. A szerző megfigyelései szerint az Izraelből érkező turisták is a lista élmezőnyében helyezkednének el, de nagy részük saját bérelt járművel (többségében motorral) utazik be, ezért a statisztikai adatokban nem szerepel.

⁹ Jina: i. m. 113. o.; Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

¹⁰ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

¹¹ Jina: i.m. 113. o.

¹² Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

¹³ Peter G. Goering: "The response to tourism in Ladakh". *Cultural Survival Quarterly*. 1990 tavasz. <http://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/goering/response-tourism-ladakh>, internetről letöltve: 2009.12.03.

infrastruktúra egyéb területei is sokat fejlődtek az utóbbi években, főképp Lehben, ahol a turisták 99 %-a megfordul.¹⁴ Például az utazási irodák száma 1992 és 2008 között 30-ról 264-re nőtt. Hasonlóan nagy növekedésnek indult a szállók, éttermek, taxik és szuvenírboltok száma, amelyeket a következő táblázat tartalmaz.

1. táblázat: A turizmussal kapcsolatos vállalkozások számának növekedése Lehben 1992 és 2008 között

	1992 ^a	2008 ^b	Növekedés (1992=100%)
Szállodák és vendégházak	85	366	431%
Éttermek	111	150	135%
Taxik	275	923	336%
Antikvitás boltok	102	254 ^c	249%
Utazási irodák	30	264	880%

^a Forrás: Jina, i.m. 73,75, 126. o.,

^b Forrás: a lehi Turisztikai Osztály adatai (kivéve az antikvitás boltok számát)

^c Az antikvitás boltok közül 56 van hivatalosan regisztrálva (a lehi Turisztikai Osztály adatai), ugyanakkor a szerző 254 üzletet számlált meg Leh belvárosában 2008 augusztusában.

Megjegyzés: Az éttermek száma a lehi Turisztikai Osztály adatait tükrözi, valós számuk ennél magasabb is lehet.

A turisztikai vállalkozások jó lehetőséget teremtenek a ladakiaknak arra, hogy kiegészítsék a tradicionális exporttermékekből, pasminából és szárított barackból származó bevételüket.¹⁵ Erre szükségük is van, hiszen Ladak mindkét körzete az utolsók közt van gazdasági mutatók tekintetében a Dzszammu és Kasmír Állam 14 körzete között.¹⁶

Sajnos a turizmusból származó bevétel nagyságát illetően nem állnak rendelkezésre megbízható statisztikai adatok, de születtek becslések. Jina¹⁷ szerint ennek összege 1982 és 1992 között 23 millió rúpiáról 78 millióra nőtt, ami ez utóbbi évben a helyi GDP 47%-át tette ki. 2008-ban ez a bevétel a lehi Turisztikai Osztály becslése szerint 300 millió rúpiára volt tehető.¹⁸ Mivel a beutazó turisták száma az 1982 és 2008 közötti időszakban négyszeresére nőtt (ld. az 1. ábrát), a becslés helyénvalónak tűnik.

A fenti adatokból kiderül, hogy Ladak számára fontos bevételi forrást jelent a turizmus, sok más országhoz hasonlóan, amelynek fő bevételei a turizmus mellett a mezőgazdaságra korlátozódnak. A turisták által elköltött összeg a helyi gazdaságban újra és újra felhasználásra

¹⁴ Jina: i.m. 98. o.; Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

¹⁵ Janet Rizvi: *Ladakh: Crossroads of High Asia*. Oxford University Press, 1996. 175. o.

¹⁶ A Dzszammu és Kasmír Kormányzat Gazdasági és Statisztikai Igazgatóságának nettó és bruttó körzeti össztermékre (GDDP, NDDP) vonatkozó aggregált és egy főre eső adatai, Leh, 2008.

¹⁷ Jina: i.m. 119. o.

¹⁸ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

kerül, így a számítások szerint az eredeti összegnél 3.2-szer nagyobb gazdasági tevékenységet indukál.¹⁹

Ahogy az 1. táblázatból is kitűnik, a turizmus növekedése a gazdaság fejlődését hozhatja magával, ami elősegítheti a valutabevétel generálását, helyi iparágak fejlődését, munkahelyek teremtését, a helyi gazdaság diverzifikációját, az infrastruktúra javulását, stb. Bár a fejlődés korai szakaszában általában ezek a pozitívumok hangsúlyosak, fenntartható fejlődéshez csak más feltételek fennállása esetén (például a haszon egyenlő elosztása) vezethetnek.²⁰ A turizmus társadalmi és kulturális hatásai feszültséget is okozhatnak, és a következő rész ezeket vizsgálja Ladak esetében.

Az erőviszonyok egyenlőtlensége

A turizmus szocio-kulturális hatásait Ladakban Daher modelljének segítségével vizsgálom. A modell kiindulópontja a turizmusban érdekelt résztvevők közti erőviszonyok egyenlőtlensége. Eszerint az erősebb szereplők (pl. befektetők, szállodatulajdonosok, tőkések, állami szervezetek) kizsákmányolják a környezetet, és sokszor a kiszolgáltatott helyzetben lévő helyi népeiséget is.²¹

Ladak esetében csak részben igaz ez a képlet, hiszen befektetői nagytőkéről ebben a régióban csak korlátozottan beszélhetünk. Janet Rizvi szerint a terület nehéz megközelíthetősége és a rövid turistaszezon jelentősen visszaveti a profitot, ezért az országos szintű szállodaláncok a régió megnyitását követő próbálkozások után hamarosan kivonultak Ladakból.²² Hasonló okok miatt a nemzetközi tőke közvetlen jelenlétéről sem beszélhetünk, néhány kisebb tibeti és nepáli tulajdonban lévő boltot kivéve a turizmussal kapcsolatos vállalkozások ladaki, illetve indiai kézben vannak.

Az állam szerepvállalása a turizmusban rendkívül korlátozott. A lehi Állami Turisztikai Osztály a magánvállalkozások regisztrációján kívül az 1985 óta évente megrendezésre kerülő Ladak Fesztivál megszervezésében, és néhány infrastruktúrális fejlesztésben (pl. közvilágítás Lehben) merül ki.²³ Emellett a kormányzat próbálja segíteni a helyi lakosság turizmusban való részvételét: több évtizede működik Lehben egy kézműves oktatóközpont, ahol évente hatvan

¹⁹ Uo. 50. o., United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific: *Guidelines on integrated planning for sustainable tourism development*. United Nations, 1999. 92-93. o.

²⁰ Uo.

²¹ Daher: i.m. 107. o.

²² Rizvi: i.m. 193. o.

fiatal tanul szövést, fonást, szabást állami támogatással,²⁴ és a ladaki vállalkozók is támogatást kaphatnak például szállodák, vendégházak létrehozásához.²⁵ Ugyanakkor az állam nem tesz semmit az olyan, a turizmus eredményeképpen felmerülő problémákkal kapcsolatban, mint például a szemétyűjtés, a túraútvonalak szennyezettsége, nyilvános illemhelyek hiánya a városban, vagy az utcai kéregetés.²⁶ Az állam turizmus-fejlesztési programja főként az infrastruktúrára összpontosít, pedig a turisztikai szolgáltatások a régióban szintén hagynak kívánnivalót maguk után. Ez utóbbit a régióban jelenleg teljes mértékben hiányzó idegenforgalmi oktatással lehetne orvosolni, amire a gazdasági igény mellett a lakosság érdeklődése is számottevő.²⁷

Ladokban a turisztikai vállalkozások nagy részét Ladakon kívüliek (kasmíriak, India más részeiről származó emberek, nepáliak, stb.) vezetik vagy birtokolják, akik olyan üzleti tudással rendelkeznek, amire a ladakiak csak a legutóbbi évek során kezdtek szert tenni.²⁸ A ladaki szállodások és más üzletemberek a lehi tanult középosztályból származnak,²⁹ közülük sokan az állami hivatalban, illetve a földbirtokosként, kereskedőként megkeresett családi tőkét fektették be a turizmusba.³⁰ Ugyanakkor a társadalom nagyobb részét kitevő szegényebb rétegeknek, és a kevésbé tanult vidéki népességnek általában kevés esélye van arra, hogy a turizmusban részt vegyen, így az a lehi elit kiváltságává válik.³¹

Az erőkülönbségek a turizmus területén tehát Ladak esetében is szembeűnőek. Ugyanakkor a helyi társadalom csoportokba szerveződött érdekeinek védelmére, amiben nagy szerepe lehetett a tradicionálisan csoportközpontú ladaki kultúrának is. Például a túraútvonalak mentén fekvő falvak a turisták számára kemping-területeket jelöltek ki, amivel távol tartották falujuktól a turistaáradatot, mégis bevételhez juttatták a helyi közösséget.³² A ladaki utazásszervezők is csoportba tömörültek, hogy közös fellépéssel megvédjék érdekeiket. Az 1990-es évek közepéig a Ladakban utazásszervezéssel foglalkozó vállalkozók nagy része a régió kívülről jött. Az ALTO (All Ladakh Tour Operators Association) viszont elérte, hogy az új szabályozás szerint csak helyiek szervezhessék az utakat, így ma a nemzetközi utazási irodák

²³ Rizvi i.m. 193-194. o. illetve Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

²⁴ Dorje Sonam (Handicraft Department, Leh) személyes közlése, 2008. augusztus 26. Leh, Ladak.

²⁵ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

²⁶ Sonam Rigzin (All Ladakh Tour Operators Association) személyes közlése, 2008. szeptember 1. Leh, Ladak.

²⁷ Rinchen Wangchuk (Snow Leopard Conservancy) személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

²⁸ "The response to tourism in Ladakh".

²⁹ Rebecca Norman (Students' Educational and Cultural Movement of Ladakh) személyes közlése, 2008. augusztus 30. Phey, Ladak.

³⁰ Rizvi: i.m. 117. o.

³¹ Rebecca Norman személyes közlése, 2008. augusztus 30. Phey, Ladak.

³² "The response to tourism in Ladakh".

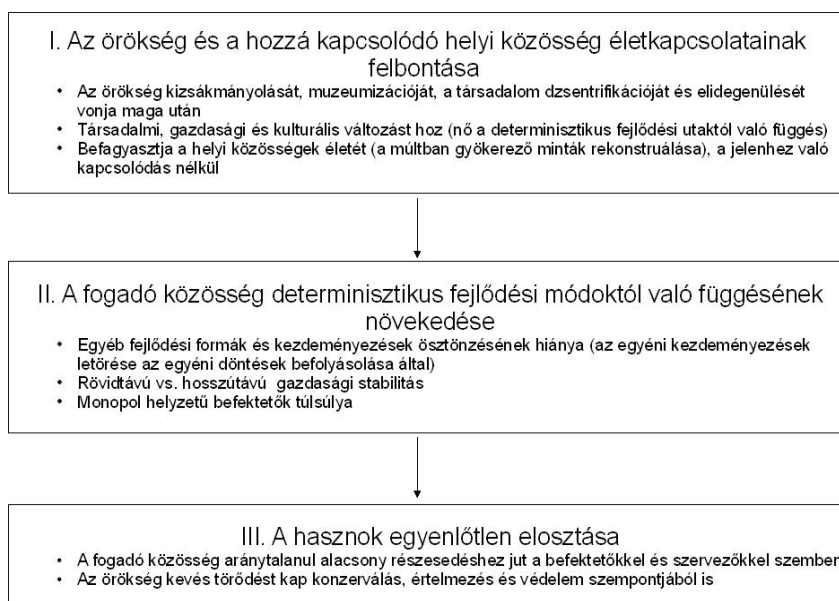
is ladaki utazásszervezőkön keresztül bonyolítják a túráikat.³³ Hasonlóképpen, a Taxis Unió betiltotta a Leh körzeten kívüli taxik munkáját a városon belül, és a szervezet a tarifákat is szabályozza.³⁴

A fentiekből látható, hogy a daheri modellhez hasonlóan a ladaki társadalom esetében is beszélhetünk erőfölényben lévő és kiszolgáltatott rétegekről. Ugyanakkor a nemzetközi tőke Ladakban nincs jelen, ami a jövőben a turizmus volumenének növekedésével változhat. Emellett a ladakiak számos esetben szövetségek alapításával érvényt tudtak szerezni érdekeiknek, aminek köszönhetően egy új középosztály felemelkedéséről beszélhetünk.

A turizmus társadalmi hatásai

Visszatérve Daher modelljéhez, melynek vázlata az alábbi ábrán látható, rátérek a turizmus társadalmi-kulturális hatásainak elemzésére.

2. ábra: Az örökségturizmus kizsákmányoló hatása

Forrás: Daher: i.m. 120. o.

³³ Sonam Rigzin személyes közlése, 2008. szeptember 1. Leh, Ladak.

³⁴ A Leh határán lévő ellenőrzőpontokon csak a Leh körzetben regisztrált taxikat engedik át. A kívülről érkező taxik számára a körzetben lévő kolostorokba való fuvarozás is tiltott. A rendkívül szigorú szabályozás és a piacnál jóval magasabb árszabás számos konfliktust szül a különböző régiókból származó taxisok, valamint a taxisok és a turisták között is. Ugyanakkor, India más részein is érvényben vannak hasonló korlátozások. Stenzin Lundup (Taxi Union, Leh) személyes közlése, 2008. augusztus 25. Leh, Ladak.

Kulturális kommodifikáció

A Daher által leírt folyamat első fázisa a helyi közösség és saját öröksége közötti kapcsolatok felbomlása, ami a kultúra kommodifikációja során megy végbe. Ez a témakör gyakori tárgya a turizmus-antropológiai vizsgálatoknak. Daher közvetlen és közvetett kommodifikációra osztja.

A közvetlen kommodifikáció során a kulturális örökségről készülő másolatok szuvenírként való árusítása megfosztja az örökséget annak szimbolikus tartalmától. Ladak esetében sokáig virágzott az antik műtárgyak és használati eszközök fekete kereskedelme, mivel a helyi lakosság nem tudta ezek valódi értékét, és fillérékért eladta azokat indiai kereskedőknek, akik Delhiben és más nagyvárosokban nagy haszonnal adták tovább őket. A vallási kegytárgyak kiáramlásának a Ladaki Buddhista Egyesület (Ladakh Buddhist Association – LBA) vetett véget, amikor a kormányzattal együttműködve új szabályozást hozott. Ennek megfelelően ma a kolostorokban minden festmény, szobor és egyéb műtárgy pecséttel van ellátva, és a szerzetesek mellett rendőrök is vigyáznak rájuk.³⁵ Emellett a régi értékek megóvása céljából Lehben a Buddha-ábrázolások árusítása az új gyártású agyagszobrokra és képekre van korlátozva.³⁶ Ugyanakkor sok ladaki család adta el hagyományos, régi használati eszközeit (például a gyönyörűen díszített, sós tea készítésére használatos faedényt, a gurgurt) a turistáknak, jóval egyszerűbb, tömegtermelésű alumínium vagy műanyag tárgyakra cserélve azokat.³⁷ Mivel a konyha a ladaki házakban fontos társadalmi és kulturális szereppel is bír, ez a változás nemcsak esztétikailag tette szegényebbé a háztartásokat.

A közvetett kommodifikáció fogalma azokra a turizmus által generált „csomagolt élményekre” és a múlton alapuló „mesterségesen létrehozott képekre” utal, amelyek megakadályozzák a helyi társadalom valódi kultúrájának megismerését.³⁸ Ezt a jelenséget a turizmus-antropológiai kutatások gyakran pszeudo-eseménynek nevezik.

Ladokban ennek legmarkánsabb példája a Turisztikai Osztály által 1983-ban létrehozott Ladak Fesztivál, amelynek célja a nyári turistaszézon szeptemberig való meghosszabbítása.³⁹ Bár az eseménysorozatnak nincs semmilyen gyökere a ladaki kultúrában, a faluközösségek és

³⁵ Tsering Samphel (Ladakh Buddhist Association) személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

³⁶ Uo.

³⁷ Jina: i.m. 178. o.

³⁸ Daher: i.m. 119. o.

³⁹ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

más csoportok aktív résztvevői a programoknak.⁴⁰ A program tánc és zenei bemutatókból, sportversenyekből áll, de a fesztivál központi eseménye a felvonulás, melynek során Ladak különböző részeiről származó csoportok vonulnak végig Leh utcáin hagyományos ruhákban, bizonyos időközönként rövid néptánc-bemutatókra megállva. A felvonulás egy nagy show, a menet mindkét oldalán külföldiek tömege fotózza a népviseletbe öltözött résztvevőket, akik nagy része közömbös arccal végzi a dolgát, és hagyja, hogy fényképezzék.⁴¹

Kultúrák találkozásáról csak egy nagyon felszínes módon beszélhetünk, hiszen egyrészt nincs helye a kommunikációnak, megértésnek, másrészt a bemutatott kép nem a ladakiak jelenéből, hanem a múltjából származik (a hagyományos ruhát ma már nem hordják rendszeresen a helyiek). A fesztivál egyéb eseményei a lovaspóló játék és a Teve szafari, amelyek szintén múltbeli korok képeit idézik. A 17. század óta meghonosodott lovaspólot a ladakiak már évtizedek óta nem játsszák,⁴² és a Selyemút kereskedelmének leállása után a ladaki Nubra-völgyben egykor honos tevék is eltűntek a területről – egészen az utóbbi időig, amikor a turisták kedvéért újra megjelentek, ezúttal tevelés céljából.⁴³

A közvetett kommodifikációt jelenségéhez tartozik a történelmi környezet és a helyi közösség életének kommercializációja is, felbontva a kettő közötti hagyományos, organikus kapcsolatot. Erre sok példát találunk a ladaki kolostorok között, hiszen a legnagyobbak és leglátogatottabbak (pl. Hemis, Thiksey, Lamayuru) egyre inkább turista komplexumhoz válnak hasonlatossá, ahol a kolostorhoz már több, a látogatók kényelmét szolgáló létesítmény is hozzáépül. Ezek a változások komoly hatással vannak a kolostori életre, csakúgy, mint a kolostor és a helyi közösség kapcsolatára.

A Thiksey kolostor már közel tíz éve nyitott egy éttermet, amely nem a kolostor közvetlen közelében, hanem a közeli faluban található, de az éttermi dolgozókat a kolostor alkalmazza. Az évek során a látogatók számának növekedése miatt a kolostori vezetés úgy döntött, hogy egy új épületet épít a kolostor területén, amelyben étterem, ajándékbolt és múzeum kapott helyet. Amellett, hogy ezek a vallási épületek közvetlen közelében vannak, a munkák nagy részét is szerzetesek látják el.⁴⁴ A világi munkák elvileg nem összeegyeztethetőek a szerzetesi életmóddal, hiszen nekik a meditációra és vallási szertartásokra kellene koncentrálniuk. Ugyanakkor a turisták szívesen vásárolnak a kolostorokban, mert az itt vett dolgokat eredetinek gondolják, a helyiek pedig megragadják az alkalmat, hogy bevételt

⁴⁰ Rizvi: i.m. 194. o.

⁴¹ A fesztivál résztvevőinek kis része hivatásos előadóművész.

⁴² Rizvi: i.m. 150-152. o.

⁴³ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

⁴⁴ Gelong Thabkas (Thiksey Kolostor) személyes közlése, 2008. augusztus 29. Thiksey, Ladak.

generáljanak a vallási és kulturális tárgyak eladásával.⁴⁵ Ennek eredményeképp a szerzetesek sokszor megváltoztatják élet- és gondolkodásmódjukat, anyagiasabbá válnak.

A turisták jelenléte közvetlenül is hatással van a szerzetesekre. Hagyományosan a szerzetesek a reggeli szertartás (pudzsa) után elhagyták a kolostort, hogy napközben a falu lakosainál tartsanak szertartásokat. Ma viszont sok szerzetesnek kell a kolostorban maradni egész nap, hogy a templomokat a turistáknak megmutassák, és egyéb velük kapcsolatos teendőket végezzenek.⁴⁶ Régen a kolostorok lakói visszavonultan éltek, ma viszont sokat kommunikálnak a látogatókkal, köztük nőkkel is, és a külföldiek gyakran nem tartják be a helynek megfelelő öltözködési és viselkedési szabályokat.⁴⁷

A pudzsa szertartás fontos a kolostorok életében, és a turisták számára is nagy élmény. Az érdeklődés eredményeképp ma a turistaszegzonban sokszor több a külföldi látogató a pudzsán, mint a szerzetes. A külföldiek gyakran úgy viselkednek, mint egy múzeumban: ki- és bejáráknak, sétálnak, fotóznak (néha vakuval), amivel zavarják a szerzetesek imáját. A kolostorok viszont bevételi lehetőséget látnak a turistaáradatban, és nem korlátozzák őket. Így a pudzsa is kommodifikálódik, és egyre inkább egy előadásá válik, mint szent szertartássá. A folyamat megállítására a kolostorok nincsenek felkészülve, bár végső soron nekik kell megtalálniuk ennek módját.

A kolostori élet fontos eseménye az évente megrendezésre kerülő fesztivál is, melynek időpontja kolostoronként van meghatározva. Ugyanakkor az utóbbi években több kolostor is önkényesen megváltoztatta az ünnepség időpontját télről a turistaszegzon idejére, hogy abból bevételt nyerhessen.⁴⁸ Sok kolostor lehetővé teszi, hogy a külföldiek pénzért előre helyet foglaljanak maguknak a díszes ceremóniára, ami nemcsak előadásá degradálja az eseményt (megfosztva azt nemcsak szellemi emelkedettségétől, hanem társadalmi szerepétől is), de a helyieket is egy alacsonyabb rendű nézőtérre szorítja vissza.⁴⁹

Hagyományosan a ladaki kolostorok léte a falusiaktól függött, akik élelmiszerral, pénzzel és más javakkal segítették a szerzeteseket, cserébe az általuk elvégzett szertartásokért, imákért. A turizmus megjelenésével, majd növekedésével a kolostorok alternatív bevételi forráshoz jutottak egyrészt belépődíj bevezetésével, másrészt a fent említett vállalkozások és fesztiválok révén (a nagyobb kolostorok esetében). Mivel az új feladatok új munkakörökkel is járnak, a szerzeteseknek sokszor nem marad ideje arra, hogy a faluban teljesítsenek szolgálatot.

⁴⁵ Jina: i.m. 173. o.

⁴⁶ Gelong Thabkas személyes közlése, 2008. augusztus 29. Thiksey, Ladak.

⁴⁷ Tsewang Rigzin személyes közlése, 2008. augusztus 28. Choklamsar, Ladak; Gelong Thabkas személyes közlése, 2008. augusztus 29. Thiksey, Ladak.

⁴⁸ Jina: i.m. 186. o.

Így a kolostorok és falusi lakosság közti hagyományosan kölcsönös viszony felbomlott. A ladaki lakosság ma is tiszteletben tartja a buddhista szertartásokat az élet fontos pillanatainál, de a kolostorok anyagi támogatásának szerepét a lakosságtól most a turizmus vette át, ami a nagy és látogatott kolostorok számára anyagilag kedvező változás, de a kisebb kolostorokat a csőd szélére sodorja.⁵⁰

A közvetett kommodifikáció még a szerzetesek spirituális életére is befolyást gyakorolt. A szerzetesek eredetileg évente egyszer különleges, maszkos táncot adnak elő. A szabályok szerint ezt többnapos imádkozásnak és meditációnak kell megelőznie, ellenkező esetben átkot hoz az előadóra. Manapság a szerzetesek a Ladak Fesztivál során is előadják a táncot, szellemi felkészülés nélkül, csak mint egy táncbemutatót, amiért fizetséget kapnak.⁵¹ A szertartás így elveszíti mélyebb értékét, és kereskedelmi tevékenységgé degradálódik.

A fogadó közösség elidegenülése saját kulturális örökségétől

Az előzőekben vázolt változások a kolostorok és a szerzetesek életében részét képezik a kulturális örökségtől való elidegenülés folyamatának, de annak más példái is vannak. Több nagy kolostor épített például múzeumot az utóbbi években a vallási műtárgyak tárolására és bemutatására.⁵² Bár a tárgyak múzeumi elhelyezése növeli azok tiszteletét, el is távolítja azokat a szerzetesektől, hiszen így elérhetetlenné, a mindennapi életben használaton kívülivé válnak.

A turizmusból származó bevétel lehetővé teszi a kolostorok számára, hogy az épületeket felújítsák és kibővítsék. Az átépítéshez gyakran új technikákat és anyagokat használnak, mivel a fiatal építészek ezeket modernebbnek, könnyebben tisztíthatónak gondolják, mint a hagyományos vályog és kő felületeket.⁵³ Bár a modern építészet megjelenése Ladakban a modernizáció velejárója, a turizmusnak is szerepe van a folyamatban.

Az építészeti stílusváltás Leh városban is megfigyelhető, ahol a közigazgatás és az újjgazdag réteg modern házakat és szállodákat épített. Ezekben sok üveg, beton és nagy ablakok találhatóak, ezen építőanyagok behozatala a régióba nem kis feladat, szemben a hagyományos házak helyben megtalálható alapanyagaival. Az új házak gyakran kasmíri vagy dél-indiai stílusban épülnek, de a nagy nyílászárók, üveg és beton felületek hőszigetelése nem éri el a

⁴⁹ "The response to tourism in Ladakh".

⁵⁰ Tsering Samphel személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

⁵¹ Uo. Gelong Thabkas személyes közlése, 2008. augusztus 29. Thiksey, Ladak. A sikereknek köszönhetően a ladaki szerzetesek külföldi turnékon is bemutatják a maszkos táncot.

⁵² Tsewang Rigzin személyes közlése, 2008. augusztus 28. Choklamsar, Ladak.

hagyományos ladaki építőanyagokét, ami a hosszú és hideg tél során problematikus.⁵⁴

A hagyományos ladaki házak amellett hogy alkalmazkodnak az időjárási követelményekhez, esztétikai értékkel bírnak, és a környezetet sem szennyezik, hiszen csak természetes anyagokból készülnek.⁵⁵ Ezzel együtt a turisztikai vállalkozásoknak sokszor jobban megfelelnek a modern épületek, és mivel a turistaszézon a nyári hónapokra esik, a rossz hőszigetelés számukra nem okoz problémát. Viszont az újonnan épült modern épületek hatására ma egyre több magánház is korszerű technikával épül, mivel a lakosság körében elterjedt az a nézet, miszerint a modern jobb, mint a hagyományos. Ebben közrejátszott az is, hogy a kormányzati turisztikai infrastrukturális beruházások (kilátók, pihenők, szállók) szintén modern építmények, amelyek teljesen táj- és stílusidegenek, és általában üresen állnak.

A turizmus kulturális hatása legerősebben mégis a közvetlen találkozások és (sokszor hamis) képek átvitelén keresztül valósul meg. Peter Goering szerint:

„A külföldi turistákat látva a ladakiak – főleg a fiatal ladakiak – könnyen arra a meggyőződésre jutnak, hogy minden nyugati ember gazdag, keveset dolgozik, és a Nyugat a fogyasztói javak paradicsoma. A fiatalok elkezdik lenézni szüleik gondolkodásmódját és azonnal elfogadják mindent, ami modern.”⁵⁶

A nyugati életforma, öltözet, viselkedés követése gyakori jelenség a ladakiak körében, főképp a fiatal generációban. Bár nehezen választható el a modernizáció és a média hatásaitól, ebben a folyamatban a turizmusnak is szerepe van.⁵⁷ Akik a turizmusban dolgoznak, sokat vannak külföldiekkel, és átveszik azok gondolkodásmódját, miközben saját közösségükkel lazul a kapcsolatuk.⁵⁸ Jina szerint ez az interakció ravaszabbá teszi a ladakiakat, sőt rombolja az erkölcsüket: „a ladakiak, akik híresek az őszinteségükről és becsületességükről, néha hazudnak, és nem tisztelik az időseket. Ezek a változások a turizmus eredményei”.⁵⁹

Az a tény, hogy jelentős és egyre növekvő számú ladaki dolgozik a turizmusban, negatív hatással van a hagyományos ladaki közösségi szellemre, és aláássa a nemek közötti egyenlőséget is. Bár hagyományosan a mezőgazdasági munkákat csoportban végezték, most, hogy a férfiak egy része a turizmusban dolgozik, a nőknek – akiknek kevés az esélyük részt

⁵³ Tsewang Rigzin személyes közlése, 2008. augusztus 28. Choklamsar, Ladak.

⁵⁴ Rebecca Norman személyes közlése, 2008. augusztus 30. Phey, Ladak.

⁵⁵ Irimiás Balázs (építész, Csoma Szobája Alapítvány) személyes közlése, 2008. szeptember 16. Zangla, Ladak.

⁵⁶ “The response to tourism in Ladakh”.

⁵⁷ Rinchen Dolkar személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

⁵⁸ Jina: i.m. 171. o.

⁵⁹ Uo. 169. o.

venni a turizmusban – megnövekedett munkaterhet kell elbírnuk otthon.⁶⁰ Ráadásul a pénz használatának terjedésével a korábban önellátó régióban a nők sokszor értéktelennek érzik pénzbevétel nem hozó munkájukat.⁶¹

A turizmus tehát a hagyományok erodálódását okozza a ladaki társadalomban. A mindennapi élet változásait könnyű észrevenni: az emberek öltözéke – még a szerzeteseké és az apácáké is – nyugatiasra változott. A probléma azonban mélyebben gyökerezik, a ladakiak alulértékelik saját tradicionális kultúrájukat a nyugati kultúrával szemben, mert az a hamis képük van a külföldiekről, hogy azok munka nélkül is jól élnek. Ennek eredményeképp a modernt feltétel nélkül előnyben részesítik a hagyományossal szemben, legyen szó építészetről, viselkedésmódról, oktatásról vagy orvoslásról.⁶²

A turizmus bevételeinek egyenlőtlen eloszlása

Daher modelljében az örökségturizmus hatása a turizmusból származó haszon egyenlőtlen elosztása. Szerinte a profit nagy része a befektetőknél és a szervezőknél realizálódik, akik általában nem helyi lakosok. Így a helyi közösség és az örökség egyaránt kizsákmányoltta válik, ami társadalmi feszültségekhez vezet.⁶³

Ez a gondolatmenet rendkívül jól leírja a ladaki problémákat is. Először is, a turizmus bevételeinek jelentős része olyan vállalkozókhoz kerül, akik csak a turistaszézonra jönnek Ladakba.⁶⁴ Ebbe a csoportba főleg olyan Kasmírból, Pandzsábból és Delhiből származó szállodavezetők és ajándékbolt tulajdonosok tartoznak, akik a tőke mellett rendelkeznek az üzletvezetéshez szükséges tapasztalattal is.⁶⁵ Jina szerint 1992-ben a lehi ajándéküzletek fele kasmíri, 40%-a tibeti vezetés alatt működött, és csak a fennmaradó 10%-ot vezették ladakiak.⁶⁶ Emellett a városban 95 éttermet üzemeltettek indiaiak és tibetiek, miközben csak 16 ladaki lakosnak volt saját étterme.⁶⁷ A lehi Turisztikai Osztály képviselője szerint ezek az arányok

⁶⁰ A turistaszézon egybeesik a mezőgazdasági munkák idejével. Rinchen Dolkar személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

⁶¹ Uo.

⁶² A gyógyfüvekre és természetes anyagokra épülő hagyományos gyógyítási rendszer, az amchi elvesztette népszerűségét a terület megnyitása utáni időkben. Az utóbbi években újra kezd népszerűvé válni az amchi, paradox módon éppen a külföldi érdeklődésnek és támogatásnak köszönhetően.

⁶³ Daher: i.m. 120-121. o.

⁶⁴ "The response to tourism in Ladakh".

⁶⁵ Jean Michaud: A social anthropology of tourism in Ladakh, India. *Annals of Tourism Research*. No. 18 (1991), 612. o.

⁶⁶ Jina: i.m. 75. o.

⁶⁷ Uo. 74-75. o.

2008-ban is hasonlóak, és a szállodák, éttermek és boltok döntő többségét nem helyiek vezetik.⁶⁸ A ladakiak főleg az informális vállalkozásokban találhatók, amelyek kisebb tőkét igényelnek, mint például a magánszállások, túravezetés, közlekedés és kézművesség.⁶⁹ Lehben nagy számban adnak ki szobákat a ladaki családok, és a falusi lakosság egy része is munkát talál túravezetőként, szakácsként, taxisofőrként vagy lovas túrakísérőként. Az utóbbi években azonban az olcsó nepáli munkaerő beáramlása kezdi kiszorítani őket ezekből a munkakörökből is.⁷⁰

A múltban a lehi utazási irodák mindegyike Ladakon kívüli, főleg szrinagari és delhi kezekben volt.⁷¹ 1999-től viszont a ladaki kommunikációs infrastruktúra kiépülése lehetővé tette, hogy a helyiek is részt vegyenek az utazásszervezésben. 2004-ben a helyi érdekek megvédése céljából létrejött a Ladaki Utazásszervezők Egyesülete (All Ladakh Tour Operators Association), és a szervezet munkájának köszönhetően ma a Lehben található 130 utazási iroda mindegyike ladaki illetőségű.⁷²

Mivel a selyemút létezésének idején is muzulmánok tartották kézben a kereskedelmet Ladakban, történelmi hagyománya van annak, hogy kívülről jövők fölözzék le a régióban termelt hasznot.⁷³ A modern időkben viszont a turizmus bevételeinek egyenlőtlen elosztása társadalmi feszültségekhez vezet a buddhista ladakiak és a muzulmán kasmíriak között. Jean Michaud és Peter Goering szerint ez a feszültség volt az egyik fő mozgatórugója az 1989-es konfliktusnak, ami a buddhista ladakiak függetlenségi törekvése miatt tört ki. A vallási és politikai konfliktus azóta lecsillapodott, és a ladakiak egyesületek és egyéb csoportok létrehozásával próbálnak érvényt szerezni érdekeiknek. Ugyanakkor az egyenlőtlenség nemcsak a ladakiak és beutazók viszonylatában áll fenn. Ladak lakosságán belül főleg a Leh városban élők profitálnak a turizmusból, miközben a régió populációjának 90%-a lakik vidéken.⁷⁴ Rebecca Norman szerint:

„Leh körzetében a turizmus a gazdaság jelentős részét teszi ki, és nem ritka hogy valaki a turizmusból munkát vállaljon vagy szállót üzemeltessen. Ugyanakkor, a falvak nem sokat kapnak a haszonból. A turisták sokszor keresztül túráznak a falvakon a saját felszerelésükkel és embereikkel, így a falvaknak semmi bevétele nem származik, legfeljebb a kempingezési díj. Lehben a turizmus hatására egy új középosztály emelkedett fel, aki egyre jobban hasonlít az indiai középosztályra. A

⁶⁸ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

⁶⁹ Michaud: i.m. 614. o.

⁷⁰ Rebecca Norman személyes közlése, 2008. augusztus 30. Phey, Ladak.

⁷¹ Michaud: i.m. 613. o.

⁷² Sonam Rigzin személyes közlése, 2008. szeptember 1. Leh, Ladak.

⁷³ Michaud: i.m. 290. o.

⁷⁴ "The response to tourism in Ladakh".

vidékieknek oktatásra lenne szükségük, hogy megtalálhassák helyüket a társadalomban, és ugyanakkor ne veszítsék el a ladaki kultúra iránti tiszteletüket.”⁷⁵

Tehát a turizmusból származó haszon nagyrészt a lehi vállalkozókhöz kerül, miközben annak társadalmi, környezeti költségei a falvakat is terhelik.⁷⁶

Jean Michaud szerint a ladaki turisztikai vállalkozók a földbirtokosok tágabban vett csoportjából kerültek ki, vagyis az arisztokrácia, a klérus és a kereskedő burzsoázia köreiből.⁷⁷ Ugyanakkor a kevésbé tanult rétegeknek kis esélyük van a turizmusban való részvételre, az utazási irodáknak például jó része megszűnik egy-két éves működés után, mert a kemény versenyhelyzetben csak a lehi elitnek van valódi esélye a fennmaradásra.⁷⁸ Tehát, bár a turizmus lehetővé tette egy új középosztály felemelkedését Ladakban, ugyanakkor a társadalmi olló növekedését is magával hozta.

Daher szerint a társadalmi igazságtalanság és az örökség kizsákmányolása megállítható egy olyan tőkefelhalmozással szembeni ellenállás létrehozásával, amely a kulturális örökségen alapul, és helyi finanszírozási mechanizmusokat hoz létre. Az ilyen közösség-alapú kezdeményezések és az informális gazdaság felé való elmozdulás alapja egy komoly és tanult ellenzék létrejötte. Ugyanakkor Ladakban

„a formális szektor alárendeli az informális vállalkozásokat a saját gazdasági érdekeinek, és idővel magába szippantja annak elgyengült elemeit... Tudatosan vagy sem, a helyi elit az üzletek ladaki tulajdonba kerülésének ügyét – és az ezzel járó kulturális identitás megőrzését – alárendeli azoknak a gazdasági előnyöknek, amelyek a formális szektor nem ladaki szereplőivel való kapcsolatokról származnak.”⁷⁹

A turizmusban résztvevő ladakiak tehát nem ellenzői a tőkefelhalmozásnak, és nem is tesznek arra irányuló lépéseket, hogy a fejlődésnek ne egy globális, hanem egy regionális módja valósuljon meg Ladakban. Ugyanakkor a régióban több évtizede tevékenykedik néhány olyan civil szervezet, amelyek a társadalmi fejlődést tűzték ki célul, ezekről a későbbiekben esik még szó.

⁷⁵ Rebecca Norman személyes közlése, 2008. augusztus 30. Phey, Ladak.

⁷⁶ “The response to tourism in Ladakh”.

⁷⁷ Michaud: i.m. 612. o.

⁷⁸ Sonam Rigzin személyes közlése, 2008. szeptember 1. Leh, Ladak.

Ladaki civil kezdeményezések

Ladokban a turizmus, számos negatív hatása mellett, jó jövedelemszerzési lehetőséget kínál, és ideális esetben a külföldiek érdeklődése helyreállíthatja a helyi lakosság szemében is saját kultúrájának értékét. Az utóbbi évtizedekben olyan kezdeményezések indultak Ladokban, amelyek közvetve vagy közvetlenül a turizmus problémáit próbálták orvosolni, és annak előnyeit jobban kiaknázni.

Az elsők között (1983-ban) alakult meg a Ladakh Ecological Development Group (LEDeG), amelynek célja, hogy Ladokban egy olyan fenntartható fejlődési modellt honosítson meg, amely ugyan nem veti el nyugati modernizáció vívmányait, de a helyi tradíciók fenntartására fekteti a hangsúlyt.⁸⁰ A szervezet mezőgazdasági és energiaügyi projektjei mellett azzal is foglalkozik, hogy a ladaki kultúráról mélyebb ismereteket terjesszen a turisták körében, és lehetőséget teremtsen a helyiekkel való eszmecserére is.⁸¹ Emellett más ladaki NGO-kkal együttműködve, és a francia GERES szervezet támogatásával vidéki önszervező csoportokat szervezett, és segített ezeknek kézműves termékeket gyártani és piacra bocsátani, főleg a turisták számára.⁸²

A GERES egyéb hasonló programokat is vezet, amelyek javarészt a női falusi lakosság bevételtermelő tevékenységeit segítik oktatással, tanácsadással, eszközökkel, piackutatással.⁸³ A Students' Educational and Cultural Movement of Ladakh (SECMOL)⁸⁴ szervezetet diákok hozták létre két évtizede azzal a céllal, hogy az oktatási rendszert javítsák, és a helyi kultúrát ápolják. A SECMOL is számos tevékenységgel (kulturális estek, diákcsoportok és önkéntes oktatók fogadása, a nyugati és ladaki kultúra pozitív és negatív oldalait bemutató frappáns kiadványok) segítette a különböző kultúrákból érkező emberek közti mélyebb megismerést.

A Women's Alliance of Ladakh (WAL) a ladaki vidéki nők érdekeit védő szervezet, amely a turizmus hatásainak kompenzálására, a GERES-hez hasonlóan, bevételtermelő tevékenységek végzésében segíti a falusi női csoportokat. Ezek száma egyre nő, bár a szervezet hatásköre az igazán eldugott vidékekre nem ér el, például a Zangszkár-völgyben (más néven

⁷⁹ Michaud: i.m. 617-618. o.

⁸⁰ "The response to tourism in Ladakh".

⁸¹ A LEDeG tevékenységéről lásd Kiss-Csapó Gergely: „Az autonómia és a modernizáció kérdései Ladakhban”. *Kül-Világ* Vol. 6. No. 1. (2009). 42-60. o.

⁸² Marie Panarin személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Ladaki Diákok Oktatási és Kulturális Mozgalma.

Zangskár) még csak most fekteti le az alapokat.⁸⁵ Emellett a lehi központban különböző programokat, kurzusokat szerveznek a ladaki nők és a külföldiek számára egy olyan teret teremtve, ahol élő diskurzus alakulhat ki a kultúrák, társadalmak, fejlődési utak különbözőségéről. Itt a turisták is fel tudják mérni, hogy milyen hatással lehet megjelenésük és viselkedésük a helyi lakosságra.

Zangskár

Érdekes külön megemlíteni a Zangskár-völgyet, amit 1979-ben közigazgatásilag a muszlim többségű Kargil Kerülethez csatoltak, annak ellenére, hogy kulturálisan és történelmileg szoros szálak fűzték a zömében buddhista Leh körzethez. Zangskár Ladak legeldegottabb része, ami infrastrukturális, oktatási, közlekedési és gazdasági helyzetén is tükröződik. Ugyanakkor elzártsága rendkívül gazdag kulturális örökséget rejt, ami mind a kolostorokban, mind a lakosság hagyománytisztelő életmódjában megnyilvánul. A területet 1980 óta köti össze egy rendkívül rossz minőségű út Kargillal, amelyen át a turistaszegzon idején Lehből két nap alatt közelíthető meg Padum, Zangskár egyetlen városa. A nehéz megközelíthetőség miatt 1992-ben a Ladakba érkező turisták közel 25%-a látogatott csak el Zangskárba,⁸⁶ és 2008-ig ez az arány tovább csökkent 15%-ra.⁸⁷

Az arányokból következően a turizmus hatása ma jóval kisebb Zangskárban, mint Leh környékén. A helyi arisztokrácia és klérus tulajdonában álló turisztikai vállalkozások mindegyike Padumban található, és külföldi üzletvezetés alatt állnak.⁸⁸ A turizmus negatív hatásai – a társadalmi olló növekedése, a pénz fontosságának felértékelődése, a lakosság kisebbségi komplexusa a nyugati világgal szemben, építkezési és településszerkezeti változások – itt is ugyanúgy megtalálhatóak, bár kisebb mértékben.⁸⁹ Amint az előző részben említésre került, a közösségi alapú turisztikai fejlesztéseket célzó NGO-k egy része elkezdett ugyan

⁸⁵ Rinchen Dolkar személyes közlése, 2008. szeptember 2. Leh, Ladak.

⁸⁶ Jina: i.m. 49. o.

⁸⁷ Nisar Hussain személyes közlése, 2008. augusztus 27. Leh, Ladak.

⁸⁸ A városban 4 szálloda, 7 vendégház, 6 étterem, és a 4 csőd szélén álló utazási iroda van. Tundup Namgyal (Turisztikai Iroda, Padum) személyes közlése, 2008. szeptember 10. Padum, Ladak.

⁸⁹ John Crook – Henry Osmaston (szerk.): *Himalayan Buddhist villages: Environment, resources, society and religious life in Zangskar, Ladakh*. Motilal Banarsidass Publishers, 1994. 788. o. és James Crowden: „The road to Padum: its effects on Zangskar” in: Henry Osmaston – Nawang Tsering (szerk.): *Recent research on Ladakh 6: Proceedings of the Sixth International Colloquium on Ladakh, Leh 1993*. Motilal Banarsidass Publishers, 1997. 60. o.

tevékenykedni Zangszkárban, de a projektek jóval kisebb mértékben funkcionálisak, mint a lehi régióban.⁹⁰

A turizmus fejlődésének folyamata Zangszkárban egy korábbi stádiumban van még, mint Leh körzetében. Ez lehetőséget ad arra, hogy a folyamat olyan módon folytatódjon, amiben a helyi közösség is részt vehet, és abból profitálhat. Ehhez azonban a közösségi alapú turisztikai kezdeményezések és az oktatás fejlesztése szükségeltetik. Különös aktualitást ad a kérdésnek az újonnan épülő autótút Leh és Padum között, amely a két napos utazási időt három órára rövidítve minden bizonnyal a turisták számának gyors növekedését fogja magával hozni.⁹¹ A megnövekedett turizmus jó lehetőséget nyújthat a zangszkári társadalom számára, azonban ha nem készülnek fel rá kellőképpen, akkor annak bevételeiből nem, csak költségeiből fognak arányosan részesülni. A fenntartható fejlődéshez azonban elsősorban egy átfogó tanulmányokon alapuló fejlesztési tervre van szükség, amely ma teljesen hiányzik a régióban.

Zangszkár fejlődésének fontosságát emeli a magyarok szemében, hogy itt található Zangla falu, amelyben Kőrösi Csoma Sándor 1823-1824 között élt és tanulmányozta a tibeti irodalmat. Csoma egykori lakhelye, az egykor szerzeteseknek is otthont adó királyi palota ma lakatlanul áll. Bár a műemléket a turistaszezon idején napi szinten keresik fel utazók, általában sem ők, sem idegenvezetőik nem tudják pontosan, hogy ki is volt az a titokzatos idegen, akiről a Baktay Ervin által falba vésett szavak szólnak. Az épület és a hozzá kapcsolódó kulturális örökség megóvásán dolgozik 2008 óta a Csoma Szobája Alapítvány, s munkásságának köszönhetően az épület állapota stabilizálódott, az utazók mellett a helyi lakosság is helytálló ismereteket kapott Kőrösi Csoma Sándorról. A zanglai örökség jó alapot jelenthet a falu jövőbeli turisztikai fejlődésének, annál is inkább, mert az újonnan épülő Leh-Padum autótút a helységeen át vezet majd.

Befejezés

A turizmus szerepe Ladak jelenlegi gazdaságában vitathatatlan. Amint arról az előzőekben szó esett, az 1992-es becslések szerint a régió össztermékének közel fele származott a turizmusból, a turisztikai bevétel volumene azóta közel négyszeresére nőtt. Bár a vidéki lakosság csekély mértékben részesedik ebből, Leh lakosainak vélhetően 70%-a a turizmusból él, és a kolostorok működésének anyagi háttere is egyre inkább a turizmus függvénye. A turizmus

⁹⁰ Snow Leopard Conservancy, Rencontres au Bout de Monde (egy francia szervezet), LEDeG, WAL.

által okozott modernizáció és fejlődés egyben veszélyt is jelent a turizmus számára, hiszen Ladak turisztikai vonzereje a hagyományos buddhista kolostori kultúra és az érintetlen hegyek, melyeket épp a turizmus által okozott környezetszennyezés és kulturális változások tehetnek tönkre.

A Daher-modell jó eszközként szolgál Ladak esetének leírására és elemzésére, de meg kell említeni néhány, Jordánia és Ladak eltérő helyzetéből adódó különbséget is. Bár általánosságban az erőviszonyok egyenlőtlensége Ladakra is igaz, a himalájai régióban hiányzik a nemzetközi tőke, a helyi társadalom pedig érdekközösségeket alkotva próbál kiállni érdekeiért, gyakran sikeresen.

A kultúra kommodifikációja mind közvetlen, mind közvetett módon komoly veszélyt jelent Ladak esetében is. Elsősorban a kolostorok tárgyi és szellemi örökségét, valamint azok működését érinti. A kommodifikáció az egész társadalomra kihat, egyrészt a ladaki műkincsek eladása, másrészt a helyi kultúráról képzett leegyszerűsített kép és a kulturális örökség „elmúzeumosodása” révén. A turizmus hasznának és költségeinek egyenlőtlen eloszlása komoly problémát jelent Ladak esetében, a vidék-város, gazdag-szegény és férfi-nő viszonylatokban. Összefoglalva tehát elmondható, hogy a modell nagy valószínűséggel alkalmazható a turizmus hatásainak vizsgálatára más fejlődő országok esetében is.

Amint Ladak példáján láthattuk, a turizmus fejlődése a fejlődő országok társadalmi számára a vélt pénzbevétel mellett sokszor számtalan problémát is hoz. A turisták számának, a csoportos utazók arányának és a turisztikai vállalkozások méretének növekedésével a tömegturizmus jelei mutatkoznak a régióban. A tömegesedéssel a társadalmi-kulturális problémák minden bizonnyal súlyosbodni fognak. Ennek ellenpontosására sürgős szükség volna a rendszer megváltoztatására, a helyi lakosság részvételi esélyeinek növelésére, elsősorban oktatás útján.

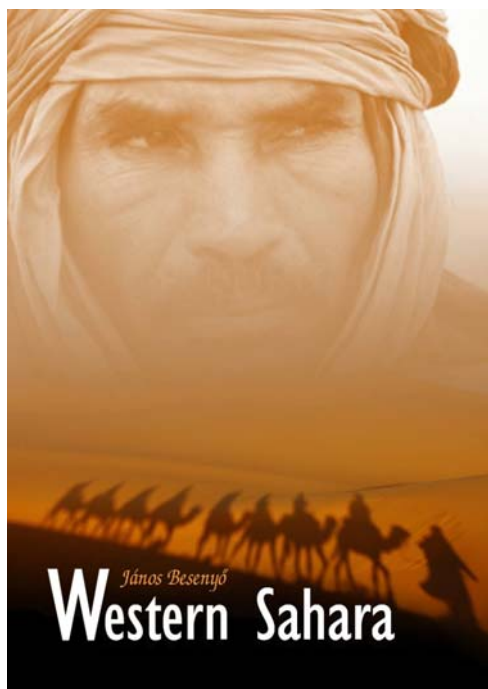
⁹¹ Különböző becslések körülbelül 2012-re teszik az út átadását.

Marton Péter: Nyugat-Szahara „béketámogató” szemmel

Besenyő János: Western Sahara

Publikon Kiadó, Pécs. 2009.
a szerző fotóival illusztrálva + bibliográfia
197 oldal

Egy könyv recenzióját a borítóval kezdeni talán eredetietlen, de kézenfekvő dolog. Itt egy idősebb ember mered maga elé valahová, hagyományos helyi viseletben. Szúrós tekintete és cserzett bőre is évtizedek kemény élettapasztalatáról, egyfajta dörzsöltségről árulkodik. Olyasmiről,

amire a könyv által tárgyalt helyen – a tömör cím alapján a könyv tárgya végső soron *egy hely* – feltétlenül szükség lehet a megmaradáshoz és a fennmaradáshoz. Ennek az arcnak a képe ugyanakkor összeolvad az alatta sorakozó homokdűnék képével, melyek a Szahara közkeletű képzetét hívják elő a szemlélőben. Még a karaván is ott vonul. Keleties, ősi, izgalmas, könyörtelen és megváltoztathatatlan – juthat eszünkbe. Pedig a hely, amelyet a könyv tárgyal, tőlünk több ezer kilométerre *délnyugatra* helyezkedik el.

Jellemzi-e orientalizmus magát a könyvet? – adódhat ezek után a kérdés. Alapvető hiba lenne, ha így lenne, de a szerző sok tekintetben tudatos erőfeszítést tesz, hogy elkerülje ezt. Egyes hagyományok, jelenségek leírása kapcsán például emlékezteti az olvasót, hogy ezek a dolgok bizony mifelénk sem voltak máshogy nem is olyan régen, vagy mifelénk sincsenek másként egyes helyeken. Ezt mindjárt az elején érdemes lehet leszögezni tehát.

Ugyanakkor a könyvet nyitó természetföldrajzi ismertető megerősítheti az elképzelést az emberben, hogy a könyv egy egzotikus hely kimerítő leírására törekszik, holisztikus módon és annak megfelelő modorban – hogy élénk tárja szélesebb körben ismeretlen tárgyát.

Körüljárja azt minden irányból, legelőször is tisztes távolságból. A gazdasági és a társadalmi jellemzők leírásánál persze már közelebb kerül hozzá.

Egyébként már a ráközelítés során is érdekes részletekkel találkozhatunk azért, ha kitartóak vagyunk, és nem ugorjuk át tekintetünkkel a sorokat, mondván, jó, hogy írt a szerző ilyen részeket, de következzenek az igazi izgalmak. Izgalmas lehet ugyanis már a 10. oldalon említett szaúdi vadászokba is belebotlani; ők a jelek szerint a Nyugat-Szaharában is sok esetben ugyanolyan alázatmentes hozzáállással viszonyulnak a vadászathoz, mint ahogy más honfi- és sporttársaik teszik ezt például Pakisztánban és az iszlám világ más sarkaiban, ahol akad nemes vad. Sokatmondó látni – például a Nyugat vs. Kelet ellentételezés enyhítése végett –, ahogy a muszlim világ meghatározó referenciapontja, Mekka felett szuverenitást gyakorló ország egyes fiai igen hasonló dolgokat művelnek az országukhoz képest nem fejletlenebb, de szegényebb vidékeken, essenek azok Mekkától keletre, avagy nyugatra. A „Kelet-Nyugat-lejtő”¹ itt mintha nem úgy működne, mint ahogy térségünkben sokszor gondolkodunk róla.

Az érdeklődő társadalomtudós már az ilyen részletek ismeretében is úgy érezheti, emlékezeteset kapott. Más, felületesebben érdeklődő olvasók pedig visszafogott elismeréssel adózhatnak a szerző eltökéltségével kapcsolatban, hogy ilyen alapos leírását adja a periférikus jelentőségű kérdéseknek. Periférikusak ugyanis ezek nyilvánvalóan: egy katonától, akiről hamar kiderül, hogy tud írni, és akiről már a fülszöveg alapján tudjuk, hogy egyebek mellett Nyugat-Szaharában is közvetlen tapasztalatokat szerzett béketámogató műveletekben, nyilvánvalóan inkább a konfliktusról hallanánk, érdekesítő elemzést várván.

Utóbb nem feltétlenül éppen ezt kapjuk. A Nyugat-Szahara történetén végigfutó narratíva több mint száz oldala alatt nem az következik ugyanis, amit sejtettünk, tehát, hogy a személyes élmények és tapasztalatok alapján a szerző ezen a téren rendszeresen valamiféle látványos, „extra” rálátással szolgálna. Így pedig igazából nem világos a funkciója a könyvnek. Természetesen hiánypótlónak nyugodtan nevezhető, hiszen Magyarországon Nyugat-Szaharáról nem sok munkát közöltek. De ha megengedjük a feltételezést, hogy az elkövetkező húsz évben megjelenhet még két-három munka történészekről erről a területről, már egyáltalán nem könnyű megmondani, hogy utóbb miért vennénk le a polcra éppen ezt a kötetet.

Ha a könyv a máig húzódnó nyugat-szaharai konfliktust akarja bemutatni, amelyhez a szerző elég sok információt gyűjtött közvetlenül a terepen, például a POLISARIO gerilláiról, akkor nagyon hiányzik belőle a hidegháborús kontextus alapos ismertetése. Hiányzik belőle a

gazdasági érdekekkel kapcsolatos érzékenység is, bár lehet, hogy a szerző egyszerűen el akarta kerülni a kérdést. Az egy aknamezőhöz hasonlít ugyanis, kétségtelenül. Mindenesetre tény, hogy a korábbi harcok során előfordult bányaostromokon túlmenően, melyekre a könyv kitér, a foszfát, a kőolaj és az egyéb természeti erőforrások fontos alapját képezik egy sor szereplő kalkulációinak: Marokkó, Franciaország, az Egyesült Államok, az ő vállalataik, sőt az említett országokban az *establishment* egynémely jeles tagja számára is. James Baker személye például akkor is figyelmet érdemelhet, ha nem akarunk semmit feketén-fehéren kijelenteni, és másokra hivatkozva minden mondatba beleszójuk valahogyan, hogy „állítólag”.

De hiányzik ezen kívül még sok minden más is. A politikai iszlám kontextusformáló erejének bemutatása, és ezzel egy regionális kitekintés lehetősége például, mely felfedhetné a sajátos kontrasztot, mely a POLISARIO és az ő „műveleti területüktől” nem is olyan távol eső algériai, mali és más területekre is kiterjedő felkeléssel adódik, amelyben iszlamisták vesznek részt, akik az al-Káidához kötődő észak-afrikai csoportoknak is a támogatását élvezik. Ehhez kapcsolódik, hogy visszagondolva meglepő az is, a törzsek végig mennyire jelentős figyelmet kapnak a könyv narratívájában, miközben a POLISARIO progresszivitása egyebek mellett éppen abban érhető tetten, hogy ideológiájuk a saharaiságra, a *szahrawi* nemzet mint egységes vagy egységesíthető politikai közösség létrehozására hivatkozó nacionalizmus.² Egy olyan törekvés, mellyel szembeszállni praktikusán éppen a megosztás, a törzsiség hangsúlyozásának és megerősítésének eszközével lehet. A szerző figyelmet fordít ezzel együtt például az algériai táborokban élő saharaiak életkörülményeire, és ebből a részből az olvasó képet alkothat egyebek mellett a nők szerepéről ebben a különleges, tartós ideiglenességben és permanens krízisben szerveződött társadalomban – a nők szerepe nagyban elüt itt a térségben a nők szerepével kapcsolatban általában jellemző, hagyományos felfogás szerint várhatótól. A táborok különleges világát jól érzékeltetheti egyébként az alábbi saharawi mondás: „Minden gyermek valamilyen országban születik. Kivéve a saharawit. Ami őket illeti, az ország születik öbennük”.³

Amit a könyv terjedelmének nagy részében kapunk, az végső soron a nyugat-szaharai területen zajló fegyveres harcok, illetve általában a helyi politikai folyamatok dinamikájának egyébként élvezetes ismertetése. Rabszolgavadászok garázdálkodnak, idegenlégiósok vetik meg a lábukat keményen, felforgatnak a marokkóiak, ellenállnak a POLISARIO gerillái. Aztán pedig

¹ Melegh Attila: *On the East/West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*, Budapest: CEU Press, 2006.

² Western Sahara: The Cost of the Conflict. International Crisis Group, *Middle East/North Africa Report N°65*, 2007. június 11., 1.o.

bejön az ENSZ missziója, tartósan beépül a tájba, és ezért zárasképpen a MINURSO-misszió struktúrájáról kapunk száraz, minden apró részletre kiterjedő leírást, melyet még a jövőbeli kilátások egy meglehetősen konzervatív leírása követ; utóbbi a legalapvetőbb aktuális problémákra irányítja a figyelmet (például a fogvatartott személyek kérdésére).

A munka során követett módszer főként ennek az egész, sok mindent leíró narratívának az összekovácsolása volt, terjedelmes forráslista alapján. Ezt kapjuk kézbe angol nyelven, javarészt a szerző határozott véleménynyilvánítása nélkül – markáns megállapítások helyett inkább végig egyfajta óvatos egyensúlykeresés jellemzi a munkát. Alighanem megvolt ennek az oka, vagy legalábbis ez a határozott érzése támadhat az olvasónak.

A szöveg idegen nyelvűsége figyelmet érdemel, mert ennek hasznossága megkérdőjelezhető. E sorok írójától távol áll, hogy az angol nyelvű publikálást a tudomány területén ellenezze. Hollandiában például elismeréssel töltött el, és mélyen helyeseltem, amikor arról hallottam, hogy doktori disszertáció írásakor egyes egyetemeken kifejezetten akkor kell engedélyt kérni, ha valaki nem angolul szeretné benyújtani az értekezését. És nem szívelem azt az itthon elterjedt álláspontot, amely szerint a tudományos munkák szerzőinek egyfajta „kollaterális haszonokozás” részeként nyelvőrzként is kellene funkcionálniuk. Magyarországon egy hiánypótló munkát a szélesebb közönség számára angolul megjelentetni azonban mégis meglepő döntés.

Emellett a szerzőnek balszerencséje, hogy jól ír. Így ugyanis még kevésbé érezhetett ösztönzést, hogy társuljon valakivel ennek a nagyobb lélegzetű munkának a megjelentetésében. Pedig akár egy profi, nem tudományos területről érkező segítő is jól jöhetett volna, hogy közreműködjön az anyag szerzői szerkesztésében, stratégiai átszabásában. Mivel azonban a könyv nem kifejezetten személyes tapasztalatokat örökít meg, és tárgyáról általában, átfogó értelemben, tudományos igényességgel szólni volt a célja, egy hivatalosan is megjelenő szerzőtárs sem vont volna el olyan mértékben reflektorfényt a szerzőtől, hogy megérje lemondania a hozzáadott értékről, melyet ez a hozzájárulás jelenthetett volna.

Alapvetően azért mégsem kell elégedetlenkednünk. A könyv számos vonatkozásban feltérképezetlen területre kalauzol, és ha nem is teljesen azon az úton, amelyet e sorok írója javasolna, de eljuttatja az olvasót a tudásnak egy oázisáig.

³ Idézi: Western Sahara – on the edge of armed struggle? *Rafto*, 2009. március 23., elérhető: <http://rafto.no/?page=55&news=88&history=archive>, letöltve: 2009. december 8.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.